МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему **ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕДІАЦІЇ ПРИ ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ СПОРІВ**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи 8.0533-з-1-дн
спеціальності 053– Психологія
Муцураєва Луіза Асхабівна
Керівник: Губа Н.О., зав.кафедри,
к. психол.н, доцент кафедри психології
Рецензент: Грандт В.В., к. психол.н.,
доцент кафедри психології.

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2025 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

_____Муцураєвій Луізі Асхабівні_____

Тема роботи «Психологічні чинники ефективності медіації при вирішенні сімейних спорів»

керівник роботи Губа Н.О., зав.кафедри, к. психол.н, доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «24» 09 2024 року № 1446-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: дослідити історичний розвиток методів вирішення сімейних спорів у різних країнах та в Україні; проаналізувати особливості інституту медіації як механізму досудового врегулювання сімейних конфліктів; визначити сутність та класифікацію сімейних спорів, їх особливості перебігу та причини виникнення; дослідити психологічні характеристики конфліктуючих сторін та їх вплив на медіаційний процес; визначити роль емоційного інтелекту у процесі медіації; окреслити особистісні якості медіатора, які сприяють ефективному врегулюванню сімейних спорів; дослідити основні психологічні бар'єри у комунікації під час медіації та розробити шляхи їх подолання.

5. Перелік графічного матеріалу: -

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Губа Н.О., доцент		
Розділ 1	Губа Н.О., доцент		
Розділ 2	Губа Н.О., доцент		
Розділ 3	Губа Н.О., доцент		
Висновки	Губа Н.О., доцент		

6. Дата видачі завдання_____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень –лютий 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2024 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень- червень 2024 р.	Виконано
5	Робота над другим розділом	серпень-вересень 2024 р.	Виконано
6	Написання висновків	жовтень 2024 р.	Виконано
7	Передзахист	листопад 2024 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	Січень 2025	Виконано

Студент _____ Л.А. Муцураєва

Керівник роботи _____ Н.О. Губа

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ А.О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 66 сторінок, 70 джерел.

Об’єктом дослідження виступає процес медіації у вирішенні сімейних спорів.

Предметом праці є психологічні чинники, що впливають на ефективність сімейної медіації

Мета роботи: визначити психологічні чинники ефективності медіації у вирішенні сімейних спорів, проаналізувати особистісні якості медіатора, рівень емоційного інтелекту учасників та комунікативні бар’єри, що можуть ускладнювати процес медіації

Методологічною базою дослідження стали наукові концепції конфліктології, соціальної та сімейної психології, підходи до аналізу емоційного інтелекту, моделі ефективної комунікації та методики психологічного діагностування особистісних характеристик медіаторів. Використано комплексні методи дослідження: теоретичний аналіз літератури та емпіричні методи

Отримані результати: У процесі дослідження виявлено основні психологічні чинники, що впливають на ефективність сімейної медіації. Доведено, що рівень емоційного інтелекту, особистісні риси медіатора та характер комунікативних бар’єрів мають вирішальний вплив на результативність переговорного процесу. Встановлено, що зниження рівня емоційної напруги та розвиток навичок ефективної комунікації сприяють досягненню компромісу між конфліктуючими сторонами. Запропоновано рекомендації щодо підготовки медіаторів, спрямовані на розвиток їхніх професійних компетентностей.

МЕДІАЦІЯ, СІМЕЙНІ КОНФЛІКТИ, ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ, ПСИХОЛОГІЧНІ БАР’ЄРИ, КОМУНІКАЦІЯ, ПОСЕРЕДНИЦТВО, КОНФЛІКТОЛОГІЯ.

SUMMARY

Mutsuraieva L.A. Psychological Factors of the Effectiveness of Mediation During the Resolution of Family Disputes.

Master's qualification thesis: 66 pages, 70 sources.

The object of the study is the mediation process in resolving family disputes**.** The subject of the study is the psychological factors influencing the effectiveness of family mediation**.**

Objective of the study: to determine the psychological factors affecting the effectiveness of mediation in resolving family disputes, analyze the personal qualities of a mediator, the level of emotional intelligence of participants, and communication barriers that may complicate the mediation process.

Methodological framework: the study is based on scientific concepts of conflictology, social and family psychology, approaches to emotional intelligence analysis, models of effective communication, and methods of psychological assessment of mediators' personal characteristics. A comprehensive research methodology was used, including theoretical analysis of literature and empirical methods.

Findings: The study identified the key psychological factors influencing the effectiveness of family mediation. It has been proven that the level of emotional intelligence, personal traits of the mediator, and the nature of communication barriers play a decisive role in the success of the negotiation process. It was found that reducing emotional tension and developing effective communication skills contribute to achieving compromise between conflicting parties. Recommendations were proposed for the training of mediators, focusing on the development of their professional competencies.

MEDIATION, FAMILY CONFLICTS, EMOTIONAL INTELLIGENCE, PSYCHOLOGICAL BARRIERS, COMMUNICATION, FACILITATION, CONFLICTOLOGY.

ЗМІСТ

ВСТУП 7

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МЕДІАЦІЇ ПРИ ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ СПОРІВ 10

1.1. Історичний розвиток методів вирішення сімейних спорів (вітчизняний та зарубіжний досвід) 10

1.2. Характеристика інституту медіації як способу досудового вирішення сімейних спорів 14

1.3. Особливості сімейних спорів як об’єкта медіації 30

1.4 Аналіз психологічних чинників ефективності медіації при вирішенні сімейних спорів 38

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕДІАЦІЇ ПРИ ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ СПОРІВ 42

2.1. Психологічні характеристики конфліктуючих сторін у сімейних конфліктах 42

2.2. Роль емоційного інтелекту у процесі медіації 46

2.3. Особистісні якості медіатора, які сприяють ефективності процесу 49

2.4. Основні психологічні бар'єри у комунікації під час медіації та шляхи їх подолання 53

ВИСНОВКИ 58

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 60

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні суспільні процеси характеризуються зростанням конфліктності в різних сферах життя, зокрема у сфері сімейних відносин. Сімейні конфлікти, які охоплюють питання розлучення, розподілу майна, батьківських прав і обов'язків, часто супроводжуються високим рівнем емоційної напруги та психологічного стресу для всіх учасників. Традиційні судові механізми розгляду таких спорів не завжди сприяють збереженню конструктивних відносин між сторонами, що обумовлює необхідність використання альтернативних методів їх вирішення. Одним із таких ефективних механізмів є медіація – процедура врегулювання конфліктів за участю нейтрального посередника, яка спрямована на досягнення взаємоприйнятного рішення.

Психологічні чинники відіграють ключову роль у процесі медіації сімейних спорів. Зокрема, рівень емоційного інтелекту учасників, особистісні якості медіатора та наявність комунікативних бар'єрів можуть значно впливати на ефективність досягнення консенсусу. Оскільки медіація ґрунтується на діалозі та взаєморозумінні, вивчення психологічних аспектів цього процесу є надзвичайно важливим як для розвитку теорії медіації, так і для її практичного застосування.

Об'єкт дослідження: процес медіації у вирішенні сімейних спорів.

Предмет дослідження: психологічні чинники, що впливають на ефективність сімейної медіації.

Мета дослідження: визначити психологічні чинники ефективності медіації у вирішенні сімейних спорів, проаналізувати особистісні якості медіатора, рівень емоційного інтелекту учасників та комунікативні бар'єри, що можуть ускладнювати процес медіації.

Гіпотеза дослідження: ефективність процесу медіації у сімейних спорах значною мірою залежить від рівня емоційного інтелекту учасників, особистісних якостей медіатора та здатності сторін долати комунікативні бар'єри.

У відповідності з метою та гіпотезою визначені завдання дослідження:

1. Дослідити історичний розвиток методів вирішення сімейних спорів у різних країнах та в Україні.
2. Проаналізувати особливості інституту медіації як механізму досудового врегулювання сімейних конфліктів.
3. Визначити сутність та класифікацію сімейних спорів, їх особливості перебігу та причини виникнення.
4. Дослідити психологічні характеристики конфліктуючих сторін та їх вплив на медіаційний процес.
5. Визначити роль емоційного інтелекту у процесі медіації.
6. Окреслити особистісні якості медіатора, які сприяють ефективному врегулюванню сімейних спорів.
7. Дослідити основні психологічні бар'єри у комунікації під час медіації та розробити шляхи їх подолання.

Методи дослідження. У роботі використані наукові підходи до аналізу конфліктів, методи соціально-психологічного дослідження, концепції емоційного інтелекту, а також сучасні дослідження у сфері медіації. Теоретичну основу становлять праці вітчизняних та зарубіжних науковців у галузі конфліктології, медіації та сімейної психології.

Наукова новизна дослідження полягає у проведені комплексного аналізу психологічних чинників, що впливають на ефективність медіації у сімейних спорах. Визначено ключові особистісні риси медіатора, які сприяють успішному врегулюванню конфліктів. Обґрунтовано значення емоційного інтелекту учасників медіаційного процесу для досягнення порозуміння. Виявлено основні психологічні бар'єри у комунікації під час медіації та розроблено практичні рекомендації щодо їх подолання.

Запропоновано авторську модель впливу емоційного інтелекту на ефективність сімейної медіації, яка включає когнітивний, емоційно-регуляторний та комунікативний компоненти. Отримані результати можуть бути використані для підготовки медіаторів, а також удосконалення програм психологічної підтримки конфліктуючих сторін.

Практичне значення нашого дослідження полягає в розробці рекомендацій для медіаторів, які сприятимуть підвищенню ефективності врегулювання сімейних конфліктів, а також у можливості застосування отриманих результатів для підготовки фахівців у сфері психології та медіації.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувались методологічним обґрунтуванням вихідних положень; використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження.

Магістерська робота складається з вступу, двох розділів, висновків і переліку використаних джерел. У першому розділі аналізуються теоретико-методологічні засади медіації при вирішенні сімейних спорів, зокрема історичний розвиток альтернативних методів вирішення конфліктів, визначення поняття «сімейні спори» та їх особливості. У другому розділі досліджуються психологічні чинники ефективності медіації, включаючи роль емоційного інтелекту, особистісні якості медіатора та основні комунікативні бар’єри.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МЕДІАЦІЇ ПРИ ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ СПОРІВ

1.1. Історичний розвиток методів вирішення сімейних спорів (вітчизняний та зарубіжний досвід)

У різні історичні періоди існували різноманітні способи вирішення конфліктів, які включали в себе різні заходи та рішення, що могли тимчасово або остаточно припинити суперечки між сторонами відповідно до особливостей конкретного суспільства та його епохи.

У ранні історичні періоди розвитку цивілізацій, таких як Стародавній Вавилон, Фінікійська цивілізація, Стародавня Греція і Стародавній Рим, існували три основні методи вирішення конфліктів. Перший метод полягав у використанні сили, де перемогу здобувала найсильніша сторона, що пригнічувала інших. Другий метод базувався на використанні правових норм і судової системи для вирішення суперечок. Третій підхід ставить акцент на інтересах сторін конфлікту і можливості їх мирного вирішення, уникаючи прямого використання фізичної сили або використання формального правового процесу. Цей підхід спрямований на знаходження спільних рішень, які враховують потреби та прагнення всіх учасників конфлікту [1].

У стародавні часи, коли насильство і сила були основними засобами вирішення конфліктів, виникла перша спроба забезпечити мирне врегулювання суперечностей шляхом залучення примирителів. Розуміючи, що використання насильства може призвести до загрози для виживання племені, важливим стало залучення авторитетних осіб, які мали владу примирителя. Крім того, кривдники бралися під опіку родини або племені, щоб забезпечити спокій та порядок. Для запобігання насильству та забезпечення мирного співіснування, найавторитетнішим вождям або

старійшинам, які мали значний досвід і перебували у поважному віці, відводилася роль примирителів. Вони виступали посередниками між конфліктуючими сторонами з метою підтримання порядку, спокою та миру [45].

Практика застосування процедури примирення використовувалася древніми іудеями і також була поширена в Африці. У багатьох африканських країнах досі існує інститут народних зборів, де конфлікти вирішуються за допомогою поважної особи, якій всі довіряють і яку усі поважають [33].

У Стародавньому Китаї та Японії медіація вважалася основним методом вирішення спорів. Наприклад, у Китаї й сьогодні існує система медіації, яка включає "Народні комітети щодо примирення".

У Стародавній Греції існував важливий суспільно-правовий інститут, який називався проксенія і походив від слова "гостинність". Під ним розумілося звернення до посередника з метою встановлення й підтримки зв'язків, проведення переговорів і взаємодії між окремими громадянами, сім'ями, родами, племенами й навіть містами-державами. Такий посередник називався proxenetas. Це була особа, яка вважалася довіреною людиною для встановлення і підтримки дружніх стосунків у сім'ї, роді, державі; вона користувалася гостинністю, привілеями, шаною. Такий посередник мав обов'язки перед довірителем і перед приймаючою стороною. Він повинен був дбати про інтереси обох сторін і сприяти їх здійсненню. Досягти цього проксенет міг лише за допомогою сприяння в узгодженні інтересів і досягненні угод між сторонами. Саме проксенета можна вважати своєрідним "попередником" медіатора [16].

У дохристиянському суспільстві раннього середньовіччя суперечки між приватними особами, як і раніше, розв’язувалися переважно по праву сильного і за особистої влади вождя. Образа, завдана одному членові родини, розглядалася як образа всій родині і тягнула за собою кровну помсту. Отже, учасниками суперечок були насамперед сім’ї, які за власним бажанням розпочинали між собою переговори щодо врегулювання суперечок.

Важливим кроком у розвитку примирних процедур стало введення грошових санкцій за правопорушення. Оскільки такі санкції застосовувалися не тільки для того, щоб покарати порушника й помститися, а й для того, щоб полегшити можливість проведення ефективних переговорів, спрямованих на мирне врегулювання спору [52].

У середньовічній Франції примирні процедури були основним методом вирішення спорів. В містах і селах широко використовувалося посередництво. Цей процес був переважно усного характеру. Посередниками могли бути представники церкви, дворяни, нотаблі. З посиленням ролі держави у цивільному житті та зростанням рівня "правової культури" населення практика посередництва зазнала змін. У XVII столітті посередництво стало передумовою для звернення до суду і мало високий ступінь застосування. Наприклад, мирова угода, за участі третіх осіб, застосовувалася у справах щодо завдання шкоди та насильницьких правопорушень, коли вирішення справи третьою стороною передбачалося мирною угодою у містах.

В українській історії елемент примирення мав церковний, вотчинний, копний, цеховий суд. У період існування Київської Русі на її території була поширена практика договірного вирішення спорів, яка здійснювалася за посередництва третейського суду.

Основною метою третейського суду в той час було не суворе дотримання законів, а досягнення примирення сторін, припинення ворожнечі та розбрату. Такий підхід відповідає сучасним принципам медіації, яка також спрямована на пошук взаємоприйнятного рішення через діалог і співпрацю сторін. Важливо, що третейські судді обиралися не за юридичними знаннями, а за моральними якостями, репутацією «добрих людей», що повністю відповідає ролі медіатора в сучасному процесі.

Ще з часів Київської Русі ключовим елементом вирішення спорів було використання спеціальних знань і вмінь третейського судді, що аналогічно залученню професійних медіаторів у сучасних конфліктах. Договірна

природа третейського розгляду, коли спір вирішувався із залученням нейтрального посередника для досягнення компромісу, є прямим прототипом сучасної медіації.

Судові процеси того часу демонструють різноманітність підходів до примирення: «ігуменський суд» за участю релігійних діячів, «митрополичий суд» під керівництвом митрополита чи суд «мирового ряду», де основою була «полюбовна угода». Ці практики, які базувалися на принципах добровільності, нейтральності та примирення, є історичним прообразом медіації, закладаючи фундамент сучасних процедур вирішення конфліктів [42]. Таким чином, медіація є цілком природним і давно вкоріненим явищем для України, що підтверджується її історичним досвідом.

У США, країні яка дуже інтенсивно застосовує способи альтернативного вирішення спорів під час вирішення правових спорів, медіацію використовують з 60-х років XX ст. Основою формування цього способу альтернативного вирішення спорів стали застосовувані ще квакерами та єврейськими громадами (на кшталт Jewish Conciliation Board) способи втручання (інтервенції) у різні види конфліктів – спори про спадкування, власність або з питань сімейного права – які, у свою чергу, брали початок з давньоєврейських традицій. У 1982 р. в США було вже понад 300 осіб і організацій, які займалися медіацією під час урегулювання сімейних конфліктів [17].

Теоретичні засади сучасного розуміння поняття медіації були розроблені представниками Гарвардської школи. Тим не менш, не дивлячись на єдине походження даної концепції, існують різні підходи до розуміння сутності поняття «медіація». Так, у США під класичною процедурою медіації розуміють саме процедуру, коли сторони, між якими виник спір, обирають нейтрального посередника, який допомагає знайти взаємовигідне вирішення проблеми. Крім класичного поняття «медіація», в Європі під даним терміном часто розуміється ще й «примирення за допомогою судді або арбітра». Тоді

як синонімом до медіації приводять слово «conciliation», яке в юридичному змісті означає примирення сторін [29].

Історичний розвиток методів вирішення сімейних спорів демонструє еволюцію від використання сили до створення механізмів мирного врегулювання конфліктів. На ранніх етапах розвитку суспільства основними методами були насильство та примусове примирення за участі авторитетних осіб. З часом, зростаюча потреба у стабільності та соціальній гармонії сприяла впровадженню альтернативних способів вирішення спорів, таких як медіація, третейські суди та посередництво.

1.2. Характеристика інституту медіації як способу досудового вирішення сімейних спорів

Медіацію як суспільний феномен та особливий вид діяльності людини доволі складно відтворити у рамках короткої дефініції. Спроби створити універсальне та методологічно обґрунтоване формулювання пов’язані з певними труднощами. Ці труднощі зумовлені значною різноманітністю видів медіації, які відрізняються залежно від сфер застосування, методів проведення, очікуваних результатів, цілей та функцій, які вона має виконувати. Окрім того, проблеми при відповіді на питання чим є медіація, також зумовлюються визначенням ролі медіатора, а особливо якою має бути його участь у досягненні згоди, можливості проведення медіації в суді або безпосередньо під час судового процесу і т. д. Медіація відноситься до так званих альтернативних способів розв’язання спорів, скорочена назва ADR (Alternative Dispute Resolution). Поняття ADR було введено в практику у 70-х роках XX століття у Сполучених Штатах Америки і уже через десять років набуло досить широкого застосування. [39].

Саме слово «медіація» прийшло до нас з латинської мови і означає mediatio – посередництво; аналогічне значення мають слова «mediation» (англ.), «médiation» (фр.) З практичного погляду медіацію можна розуміти у

широкому та вузькому сенсі: як самостійний спосіб альтернативного вирішення спорів та як безпосередній процес, фактичні дії, спрямовані на сприяння сторонам у вирішенні спору.

Першим, хто почав досліджувати явище інституту медіації, в 70-х рр. XX ст. був Л. Фуллер. І при цьому предметом його вивчення була медіація в приватних спорах, де сторони незалежні у виборі посередника і правил процесу, які застосовуються [28].

Поняття медіації у її формальному вигляді міститься у ст. 1 Типового закону ЮНСІТРАЛ (Комісії ООН з міжнародного торгового права) за 2002 р. щодо міжнародних комерційних арбітражних процедур, згідно з якою медіацію можна визначити як «процес ..., коли сторони залучають третю особу або осіб ... з метою надання ними допомоги у мирному врегулюванні спорів, що виникають із приводу контрактних чи інших правових відносин, або пов’язані з ними. Мировий посередник не має права нав’язувати сторонам способи врегулювання спору» [54]. Тобто, це визначення вміщує в собі головні ознаки медіації: за рішенням сторін спору залучається третя сторона; таке залучення має за мету мирне врегулювання спору; спосіб, який пропонується третьою стороною, не є обов’язковим для сторін.

Центр із ефективного вирішення спорів (Centre for Effective Dispute Resolution, Great Britain) також визначає медіацію саме як гнучкий процес, що проводиться конфіденційно, у якому нейтральна особа активно допомагає сторонам у досягненні узгодженої домовленості щодо спору чи розбіжностей, при цьому сторони зберігають повний контроль над рішенням про врегулювання та умовами його реалізації [65]. У цьому визначенні також звернута увага на таку ознаку третьої сторони, як нейтральність, що, як буде сказано далі, є однією з обов’язкових ознак медіатора, а також на його активній позиції з урегулювання спору.

Щодо вітчизняних науковців, то В. Самохвалов визначає медіацію одночасно і як «процес розв’язання конфлікту, у якому незалежна третя сторона, що називається медіатором або посередником, сприяє добровільній

взаємовигідній згоді під час вирішення спору між сторонами конфлікту», і як «метод вирішення спорів, за якого незалежна третя особа (медіатор), допомагає сторонам дійти прийнятного варіанта вирішення спору, сприяючи їх порозумінню, вносячи ясність в узгоджені та спірні питання, допомагаючи їм зрозуміти позиції одна одної, пропонуючи варіанти врегулювання тощо» [50].

Інші вітчизняні вчені, такі як Н. Бондаренко-Зелінська [4] та І. Дутка, також акцентують увагу на характерних ознаках вимог до медіатора, і визначають медіацію відповідно як «переговорний процес, що здійснюється за допомогою незалежної сторони – кваліфікованого посередника (медіатора)» та «добровільний і конфіденційний процес, у якому фахово підготовлена незалежна особа за згодою сторін допомагає їм вирішити конфлікт».

На думку К. Канішевої медіація - засіб урегулювання спору за допомогою незалежного, нейтрального посередника, який сприяє сторонам у досягненні угоди [17].

Як процес, під час якого дві або більше сторони стикаються за присутності нейтральної сторони (медіатора), яка допомагає досягти сторонам спору взаємної згоди визначає керівник Українського центру медіації к.ю.н. Г. Єрьоменко [38].

Зарубіжні вчені, такі як Дж. Фолберг, Д. Голан, Л. Клопенберг, Т. Стипанович, також визначають медіацію як процес, що сприяє переговорам і в якому незалежна особа допомагає сторонам досягнути консенсусу [67]. А. Роу, І. Шерман, С. Пеппіт, визначають медіацію як процес, в якому сторони, за допомогою незалежної третьої сторони, систематично докладають зусиль для з’ясування їхніх спільних та відмінних поглядів, досліджують можливості альтернативного вирішення спору та здійснюють пошук компромісів для укладення угоди про вирішення власного спору [69].

Деякі науковці визначать медіацію за характеристикою діяльності медіатора як «сприяння третьої сторони двом (або більше) іншим у пошуках компромісної угоди в конфліктній ситуації» [5].

Дослідники інституту медіації у галузі корпоративного управління Е.М. Рунессон та М.-Л. Гі у своїх дослідженнях визначають медіацію як «примирення і знаходження конструктивного підходу до врегулювання суперечки, який дає змогу виявити важливі для обох сторін питання; під різним кутом розглядає предмет спору; дає змогу використати конфлікт як "інструмент навчання" і основу для покращання відносин між сторонами. Медіація забезпечує сторонам можливість відновити або іноді й розпочати переговори» [48]. Таке визначення не є коректним, оскільки, говориться про результат медіації, а не про процес посередництва. Ми вважаємо, що в цьому процесі повинен брати участь окрім сторін спору професійний посередник (медіатор), який наділений спеціальними знаннями та навичками. До медіатора висуваються вимоги, що містяться у низці міжнародно-правових актах. Тому неправильно при визначенні природи медіації обмежуватися лише результатами цього процесу.

В Законі України «Про медіацію» міститься таке визначення поняття: медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [44].

Окремі дослідники явища медіації, такі як Б. Леко та Г. Чуйко пропонують визначати її як процес переговорів за участю нейтральної третьої сторони – медіатора, яка веде цей переговорний процес, вислуховує аргументацію сторін щодо суті суперечки, дає кваліфіковані поради й активно допомагає сторонам самостійно прийняти рішення, що задовольнить учасників переговорів [28].

Ознаки інституту медіації та статусу медіатора розкриває у своєму визначенні українська дослідниця О. М. Спектор, яка пропонує визначати медіацію як «самостійний спосіб АВС (альтернативного вирішення спору), який полягає у забезпеченні прийняття сторонами самостійного компромісного взаємоприйнятного рішення зі спору в процесі безпосереднього чи опосередкованого спілкування за сприянням обраної сторонами за взаємною згодою незалежної третьої особи» [52].

Необхідно наголосити, що в дослідженнях українських вчених поняття і природа «медіації» не є відпрацьованим достатньою мірою. Досить часто для позначення процесу вирішення спору за допомогою посередника застосовують як синоніми поняття «посередництво» і «медіація». Це не є правильним, оскільки явище посередництва – більш багатобічна процедура, що включає в себе як переговори між сторонами за участі посередника, так і їх консультування, з кожним окремо. Медіація, в свою чергу, є одним із видів посередництва і являє собою процес переговорів конфліктуючими суб'єктами за участі посередника (медіатора), який може допомогти сторонам спору врегулювати свої розбіжності і знайти рішення, яке б задовольнило обидві сторони.

Основна сутність медіації в тому, що за допомогою посередника сторони можуть провести переговори і дійти до згоди, при цьому не звертаючись до органу правосуддя, тобто суду. Медіація допомагає уникнути складних судових процедур та може бути пристосована до будь-яких обставин. Медіатор виступає у ролі судді-арбітра, який допомагає дійти компромісу, шляхом пошуку взаєморозуміння

Медіатор виступає посередником, який допомагає дійти компромісу, проаналізувавши протиріччя між сторонами, знайти взаєморозуміння, і спонукати учасників спору до корисної для них взаємодії. Це і є основною ціллю медіації. Але посередники не виносять рішення, а лише спонукають до дій, вказуючи, що робити сторонам, при цьому обов'язково переконавшись у тому, чи правильно опоненти розуміють наслідки таких рішень. Остаточне слово, як урегулювати ситуацію, мають тільки самі сторони [47].

Під час судового процесу не завжди враховуються інтереси сторін. Порушення процесуальних норм у суді є однією з причин програшу справи. В будь-якому випадку залишиться невдоволена переможена сторона.

Головною умовою медіації є врахування інтересів сторін спору. Процес медіації, на відміну від судового, не потребує підготовки і надання значної кількості документів і дотримання процесуальних норм. Медіації властивий неформальний та гнучкий характер.

Порівняно із судовим процесом, який може продовжуватись декілька років, медіація заощаджує час. Цей альтернативний спосіб вирішення спорів зменшує завантаженість судів і дає їм можливість сконцентруватися на більш складних справах, підвищує репутацію судової гілки влади.

Пріоритетність посередництва у розв'язанні всіх спірних питань проголошена в Угоді про партнерство та співробітництво членів Європейського Союзу. Так, відповідно до ст. 96 вищезазначеної Угоди, якщо спір не може бути врегульований шляхом видання Рекомендацій Радою з питань співробітництва, сторони Угоди мають право призначити посередників для вирішення конфлікту [57]. У свою чергу, Організація Об'єднаних Націй прийняла Модельний закон щодо міжнародних комерційних процедур примирення, а Кодекс поведінки для медіаторів, який було розроблено з метою одержання більшої довіри до медіації, 2004 року підтримала Європейська комісія. Визнання європейським співтовариством ефективності медіації відображається також в положеннях прийнятої 21.05.2008 року Директиви Європарламенту «Про деякі аспекти медіації в цивільних та господарських спорах», що містить зобов'язання держав-членів ЄС щодо впровадження законів та інших нормативних актів, які необхідні для належного виконання положень даної Директиви.

Проаналізувавши визначення поняття медіації різних вітчизняних і зарубіжних вчених, слід зазначити, що вони загалом схожі, що дає змогу виділити основні ознаки цього інституту. За О. В. Белінською такими ознаками є:

а) наявність правового спору між сторонами;

б) вирішення спору та винесення рішення безпосередньо сторонами;

в) наявність третьої особи – медіатора, який сприяє налагодженню комунікації між сторонами, однак не вирішує спір по суті;

г) відсутність жорсткої правової регламентації процедури;

д) наявність медіаційної угоди та неможливість примусового її виконання без звернення до компетентних органів [2].

О. М. Спектор виділяє вісім ознак медіації в цивільному процесі України, серед яких конфіденційність, неформальність і гнучкість процедури, співробітництво, сприятливі психологічні умови, економія часу, можливість збереження ділових відносин із партнером; можливість уникнення подібних конфліктів у майбутньому; велика вірогідність виконання рішення [52].

Систематизуючи обидва підходи, виділяємо такі ознаки медіації, як альтернативного способу вирішення сімейних спорів:

По-перше, передумовою для звернення до процедури медіації є наявність сімейного спору між сторонами.

По-друге, до ознак медіації відноситься також конфіденційність, яка може стати дуже важливою для сторін спору, які не бажають розголошувати зміст конфлікту.

Третьою ознакою медіації під час вирішення сімейних спорів є неформальність та гнучкість процедури, де сторони самі контролюють процес і результат.

По-четверте, характерною рисою медіації виступає передбачуваність цієї процедури, бо сторони самостійно приймають рішення і результат не може бути нав’язаний, в той час як під час судового процесу можливе передбачуване рішення, або рішення, яке не влаштовуватиме ні одну зі сторін.

П’ятою ознакою є відсутність дотримання процесуальної форми. Ця характерна риса нетотожна ознаці неформальності, завдяки їй відбувається

економія часу і матеріальних ресурсів суб'єктів спору, що є основною ціллю використання цього альтернативного способу.

Також, за допомогою медіації сторони конфлікту можуть побачити проблему в усіх площинах: як у причинах, так і в наслідках. Це дає змогу виявити наявні і приховані загрози, які можуть стати причинами конфлікту у майбутньому, тобто медіація виступає як превентивний захід.

Якщо медіація має позитивні наслідки, у формі укладення медіаторської угоди, то стає високою вірогідність виконання рішення, оскільки сторони ухвалюють взаємовигідне рішення самостійно на підставі всебічного аналізу ситуації й узгодження інтересів, яке б задовольняло кожну зі сторін.

Отже, проаналізувавши та систематизувавши всі вищезазначені підходи до розуміння поняття медіації та враховуваши його ознаки, можемо надати наступне визначення: медіація як альтернативний спосіб вирішення сімейних спорів – це процедура позасудового вирішення сімейних спорів їх сторонами із залученням медіатора на засадах гнучкості, добровільності і рівності сторін, конфіденційності, незалежності та неупередженості, що спрямована на самостійне досягнення сторонами рішень щодо позасудового врегулювання конфлікту (спору) з дотриманням вимог цивільного законодавства.

На даний момент, інститут медіації отримав своє законодавче закріплення у Законі України «Про медіацію» прийнятий 16 листопада 2021 року. Становлення інституту медіації в Україні відповідає міжнародним та європейським стандартам розвитку права. Так, важливими і такими, що можуть бути відображені в законодавстві України як держави, яка з 23 червня 2022 року стала кандидатом на членство в Європейському Союзі, є положення, що містяться в Рекомендації № R(98)1 про медіацію у сімейних справах, Рекомендації № R(99)19 про медіацію у кримінальних справах, Рекомендації Rec(2001)9 про альтернативу судовому провадженню для адміністративних органів влади та приватних сторін, Рекомендації (2002)10

щодо цивільних справ, Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. із певних аспектів медіації у цивільних і комерційних справах тощо [40].

Однак аналіз психологічних чинників ефективності медіації при вирішенні сімейних спорів дозволить вдосконалити законодавчу базу та дозволить інтегрувати психологічну науку у правове регулювання, що сприятиме більш якісному та сталому вирішенню сімейних спорів у межах медіаційної процедури.

Важливим напрямком є також дослідження принципів медіації. Слід зазначити, що медіація широко використовується у англо-саксонській правовій системі, однак внаслідок зближення правових систем світу вона була імплементована у романо-германську правову сім'ю Проблематикою принципів медіації поглиблено займалися зарубіжні правники, такі як: Б. Майєрсон, С. Купер, Г. Браун, А. Маррот та ін. Окремих питань принципів медіації, в рамках міжнародного приватного права, торкалися і вітчизняні юристи - Є. Виноградова, Є. Іванова, О. Носирева, О. Львова.

Етимологія терміну «принцип» від латинського слова «principium», що означає основа, начало. Академічний тлумачний словник української мови пропонує наступні розуміння поняття «принцип»:

а) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму і т. ін.; основний закон якої-небудь точної науки;

б) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін.;

в) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [51].

У юриспруденції загалом під принципом розуміють «основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму». Філософське трактування цього поняття визначає його як те, що лежить в основі деякої сукупності фактів або знань, зі збереженням первинного відтінку – перший, основний, вихідний [63].

Традиційно, принципи права поділяють на: загальноправові, міжгалузеві та галузеві. Вочевидь, така класифікаційна закономірність притаманна і для медіації. Можемо умовно виділити:

а) загальноправові принципи медіації;

б) міжгалузеві принципи медіації;

в) конкретно-правові принципи медіації [41].

Загальноправові принципи медіації характеризуються тим, що відносяться до всієї правової системи і розповсюджують свій вплив на всі галузі, підгалузі та інститути права загалом, і на медіацію у тому числі, оскільки остання є одним із правових інститутів. До них вітчизняний науковець Ю. Притика відносить класичні принципи правової держави, це: демократизм, гуманізм, соціальна справедливість, законність, взаємокореспондентність прав та обов'язків, поєднання примусу та переконання, невід'ємність природних прав людини, вища цінність людського життя, пріоритетність норм міжнародного права, вища сила Конституції, верховенство права тощо [41].

Медіація є комплексним інститутом і як одна із форм ADR, вона регулюється декількома галузями права, в першу чергу процесуальними. Як альтернативний спосіб вирішення правових спорів, медіація може бути врегульована кодексами, що регулюють порядок провадження по справах у судах (КАС, ЦПК, КПК, ГПК), лише частково, коли йдеться про «судову медіацію», тобто здійснення медіації суддями в межах судочинства. Тобто, на медіацію впливають процесуальні принципи. До таких принципів слід відносити наступні: диспозитивність, процесуальна рівність перед законом, безпосередність дослідження доказів, поєднання гласності і конфіденційності, принцип об'єктивної істини, охорони честі і гідності особистості, недоторканності особистості, презумпції невинуватості, незалежності суддів (у випадку судової медіації), допустимості і належності доказів, всебічності повноти і об'єктивності дослідження усіх матеріалів, дотримання вимог мовного режиму провадження, оцінки доказів за

внутрішнім переконанням, дотримання процесуальної форми тощо. Окрім цього, на позасудову медіацію, як на певну процедуру розгляду справ, здійснюють свій вплив класичні міжгалузеві процесуальні принципи.

Усі перечисленні принципи деталізуються, враховуючи форму правозастосування і мають різний зміст в залежності від того, який спосіб розв'язання правового конфлікту використовується – судовий процес або такий альтернативний засіб, як медіація.

Медіація як одна із форм вирішення спорів має підкорятися основним правовим принципам з врахуванням її особливостей. Тому, у законодавстві більшості країн та у текстах міжнародно-правових документів зафіксовано конкретно-правові принципи цього інституту.

Основоположним міжнародно-правовим документом у сфері медіації є Типовий закон «Про міжнародну комерційну узгоджувальну процедуру», що прийнятий Комісією ООН по праву міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) у 2002 році. Одночасно із Типовим законом було прийнято і Керівництво по прийняттю та застосуванню цього Типового закону. Окремої статті у цьому документі, яка б мала перелік принципів немає, але за текстом виокремлені основоположні засади, які є принципами. Наприклад, ст. 8 «Розкриття інформації» і ст. 9 «Конфіденційність» розкривають принцип конфіденційності, ст. 10 «Допустимість доказів у інших розглядах» закріплює принцип належності і допустимості доказів для медіаційної процедури. У статті 7 Погоджувального регламенту ЮНСІТРАЛ, передбачено, що посередник керується принципами об'єктивності, неупередженості і справедливості, враховуючи, права і обов'язки сторін, відповідні торгові звичаї і пов'язані з даним спором обставини, включаючи ділову практику, що склалася між сторонами.

У загальному вигляді принципи медіації визначені у Європейському кодексі поведінки медіаторів (European Code Of Conduct For Mediators), який був прийнятий 2 червня 2004 р. [15] ініціативною групою фахових медіаторів з-понад 30 країн при підтримці Європейської комісії у Брюсселі. У ньому

зазначаються такі принципи, як: рівність, неупередженість, добровільність, конфіденційність, компетентність медіатора, незалежність і нейтралітет медіатора, справедливість процесу медіації.

Базова Директива ЄС 2008/52/ЄС від 21.05.2008 р. «Відносно деяких аспектів медіації в цивільних і комерційних справах» [43] у п. 3 преамбули чітко визначила, що «затвердження базових принципів у цій галузі є важливим кроком у напрямку належного розвитку та функціонування позасудових процедур розв'язання спорів по цивільним правам і, таким чином, спрощення та поліпшення доступу до справедливості». Директива встановила, що основоположним принципом є принцип доступу до правосуддя і, прагнучи покращити доступ до правосуддя, Європейська Рада на своєму засіданні в Тампере 15.10.1999 р. закликала держави-члени до впровадження альтернативних позасудових процедур.

Отже, виділимо і надамо тлумачення змісту таким принципам медіації: добровільність, конфіденційність, доступність, рівність, диспозитивність, нейтральність та неупередженість.

Принцип добровільності встановлює відсутність всякого примусу. На відміну від правосуддя, здійснюваного у судах, ніхто не може примусити сторін до участі у медіації, а особа-медіатор є виборною сторонами. В зміст цього принципу також включається і можливість сторін приймати будь-які рішення щодо розв'язання конфлікту тільки за взаємною згодою. Особливу увагу варто звернути на зміст Рекомендації № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи, яка стосується медіації у сімейних справах. У цьому документі зазначено, що медіація не може бути обов'язковою [46]. Цей принцип добровільності є одним із ключових у медіації, що кардинально відрізняє її від судового процесу, де участь сторін є обов'язковою. Реалізацією цього принципу є обов'язок медіатора на початку процедури медіації встановити факт добровільності і особистого волевиявлення на участь усіх сторін процедури

Однак, на практиці дещо інше, органи державної влади певних держав чи авторитетні старійшини, з-поміж яких Саудівська Аравія, Мальта, Естонія (у цивільних справах), Франція, Чилі (щодо сімейних справ), Канада (щодо трудових спорів) визначають медіаційну процедуру як необхідну та обов'язкову. Однак, сторони можуть ухвалити рішення у добровільній формі, або взагалі його не ухвалювати. На нашу думку, добровільність – це первинний принцип медіації, оскільки без нього неможлива в подальшому процедура урегулювання конфлікту. Сторони, які первинно погоджуються на медіацію, передбачають можливість врегулювання спору добровільно, без втручання органів державної влади та примусових процедур.

Принцип рівність сторін є загальноправовим і загальнопроцесуальним, вміщує правову вимогу надання однакового статусу та можливостей для учасників процесу. Учасники медіаційного процесу мають однакові права та можуть на будь-якій стадії відмовитися від такої процедури примирення. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Деякі конфлікти, які виникають, передбачають необхідність закритості процесу. Стимулюючим і базовим принципом проведення медіації є конфіденційність, зміст якого полягає у тому, що інформація, отримана під час здійснення процедури медіації, є конфіденційною і не може бути розголошена медіатором без попередньої згоди сторін. Сторони конфлікту мусять бути переконані в тому, що інформація, яку вони повідомили, не буде потім використана проти них та в інших випадках. Медіатор не може бути допитаний правоохоронними органами щодо інформації, яка стала йому відома під час здійснення процедури медіації, а також щодо самої процедури медіації, крім випадків, коли сторони не заперечують проти розголошення такої інформації. Медіатор не може бути свідком у суді, у випадку, якщо сторони не досягли згоди під час медіації і справа передана на судовий розгляд.

Г. Огренчук акцентує увагу на ще одному прояві конфіденційності, вказуючи на необхідність існування презумпції неконфіденційності інформації, отриманої медіатором під час медіації, для сторін процесу. Ця презумпція означає, що, якщо не було обумовлено інше, медіатор має право повідомити інформацію, отриману від однієї сторони процесу медіації, іншій стороні. Медіація спрямована не лише на вирішення спору, а й на з'ясування справжніх намірів сторін, пошуку компромісу [35].

Директива ЄС № 2008/52 Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах визначає два винятки конфіденційності: 1) коли це необхідно для обліку міркувань державної політики відповідної держави-члена ЄС, зокрема, коли для захисту насущних інтересів дітей або для запобігання завданню фізичної шкоди чи психологічної травми особистості; 2) розкрити зміст угоди, досягнутої в результаті медіації, необхідно для виконання конкретної угоди [43].

У спеціальних законах зарубіжних країн також існує вказівка на винятки, наприклад, у Законі про медіацію Латвії визначено, що конфіденційність не застосовується, якщо розкриття інформації потрібне за законом для захисту державної політики, зокрема захисту прав та інтересів дитини, а також для запобігання загроз життю, здоров'ю, свободі, або ж якщо існують сексуальні ризики.

«Правила здійснення посередництва у справах, що розглядаються в окружному кримінальному суді», що діють в США, вказують, що посередник може звернутися до правоохоронних органів, якщо йому стає відомо про те, що будь-якій особі або його майну загрожує небезпека. Також медіатор може відступити від принципу конфіденційності, якщо в процесі медіації він переконається в тому, що дорослі члени сім'ї порушують права неповнолітніх. Крім цього, суд може зобов'язати посередника розкрити докази, якщо дійде висновку, що розкриття цього доказу необхідне для належного здійснення правосуддя і в суду немає можливості отримати докази з інших джерел [10].

Принцип нейтральності і неупередженості медіатора полягає у тому, що медіатор повинен виконувати свої обов'язки неупереджено, ґрунтуючись на обставинах справи, враховуючи думку сторін, та не нав'язувати сторонам прийняття певного рішення. Медіатор зобов'язаний забезпечувати рівну участь сторін у переговорах. У випадку існування підозр в упередженості медіатора, кожна із сторін може заявити йому відвід. Медіатор може відмовитись від ведення процедури (самовідвід) у випадку появи обставин, що обумовлюють його зацікавленість у вирішенні справи на користь однієї із сторін.

Принцип доступності медіації передбачає наявність багатьох аспектів, серед яких право знати про можливості врегулювання спору за допомогою медіації, встановлення можливості фізичного отримання послуг медіатора, доступу до необхідних приміщень тощо. Медіація не є безоплатною процедурою, однак ціна такої послуги не може бути високою. Можливо тому, в англосаксонській системі права медіація набула значного поширення, що є значно дешевшим механізмом, ніж судова процедура. Медіація є дешевшим процесом, ніж судова процедура, оскільки сторони позбавлені необхідності сплачувати додаткові витрати, як то витрати, пов'язані з оплатою правової допомоги адвоката або іншого фахівця в галузі права, також які пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз, витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи та пов'язаних з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача.

Диспозитивність гарантує стороні процесу право самостійно, на власний розсуд організовувати і здійснювати захист своїх прав та інтересів, використовуючи не заборонені законом процесуальні засоби і способи захисту. Основним елементом диспозитивності є автономія, яка проявляється у виборі засобів вирішення спорів, строків, особливостей процесу тощо. Принцип диспозитивності ґрунтується на співпраці сторін, оскільки тільки

активна участь сторін у пошуках розв'язання проблеми може привести до досягнення бажаного компромісного результату. Медіатор, який сприяє вирішенню конфлікту, сам залишається «нейтральною» стороною, він не вправі самостійно вирішувати чи пропонувати розв'язок проблеми, а тільки сприяє такому перебігу перемовин, коли сторони самостійно шукають компромісні варіанти.

Розглядаючи медіацію в широкому значенні, Г. Ульянова та Л. Бурова відзначають її здатність домовлятися, приходити в спорах і конфліктах до консенсусу, взаємовигідного для обох сторін. Особливістю медіації є те, що вона не нав'язує свого рішення сторонам конфлікту. Сторони повинні самі прийти до консенсусу. Тим самим медіація створює комфортні умови для зближення сторін під час процесу переговорів [58]. На противагу диспозитивності медіації виступає імперативність судового процесу, де державний примус має домінантне становище. При медіації роль держави встановлюється у вигляді державних стандартів для медіатора, правове визначення рівного становища сторін тощо. Однак держава не має імперативного впливу на ухвалення рішень.

Ці основоположні принципи знайшли закріплення у ст. 4 Закону України «Про медіацію», а саме: медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації. А також те, що вони поширюються і на стадію підготовки до медіації

Отже, принципи медіації - це вихідні засади, та незаперечні вимоги, які ставляться учасникам медіаційної процедури з метою ефективного та законного розв'язання конфлікту між учасниками спору.

Серед головних принципів медіації виділяють: добровільність, конфіденційність, доступність, рівність, диспозитивність, нейтральність та неупередженість. Аналіз цих принципів дає змогу з'ясувати доцільність використання цією процедури, її переваги та недоліки.

1.3. Особливості сімейних спорів як об’єкта медіації

Частина 1 ст. 3 Сімейного кодексу України (далі – СК України) проголошує, що сім’я є первинним та основним осередком суспільства [50]. Визначення поняття «сім’ї» є предметом дослідження багатьох суспільних наук: соціології, психології, філософії, юриспруденції. Цей термін має багато визначень і трактувань, проте загалом він означає малу соціальну групу, засновану на шлюбних або кровнородинних зв’язках, члени якої спільно проживають, ведуть домашнє господарство, підтримують емоційний зв’язок і виконують взаємні обов’язки одне перед одним.

Попри існування різноманітних визначень поняття "сім’я", сімейні правовідносини мають низку характерних особливостей, які відрізняють їх від інших видів правовідносин.

Виділимо такі ознаки:

1. Суб’єктний склад як ключова ознака. У рамках цієї ознаки можна виділити такі особливості: по-перше, суб’єктами сімейних правовідносин можуть бути виключно фізичні особи; по-друге, до суб’єктів сімейних правовідносин належать громадяни України, іноземці та особи без громадянства.; по-третє, суб’єкти таких правовідносин повинні мати сімейну правоздатність та дієздатність; по-четверте, суб’єкти сімейних правовідносин можуть одночасно брати участь у кількох сімейних правовідносинах; по-п’яте, коло осіб, які можуть бути учасниками правовідносин між іншими членами сім’ї та родичами, чітко визначене чинним сімейним законодавством [9].

Відповідно до СК України учасниками сімейних відносин є подружжя, батьки та діти, усиновлювачі та усиновлені, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, рідні брати та сестри, мачуха, вітчим та падчерка, пасинок [50], однак у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи також наголошується, що «медіацію можна застосовувати до всіх спорів між членами одної сім’ї, які пов’язані кровними або шлюбними стосунками, і всіма, хто живе чи жив

у родинних зв’язках відповідно до того, як вони визначені в національному законодавстві» [46]. Це підкреслює універсальність медіації у вирішенні сімейних спорів, незалежно від форми чи характеру родинних зв’язків.

2. Неможливість відчуження особистих немайнових та майнових прав і обов’язків. Ця ознака підкреслює, що особисті немайнові та майнові права й обов’язки в межах сімейних правовідносин не можуть бути передані іншій особі. На цю особливість звертали увагу такі автори, як В. А. Ватрас [7], Ю. С. Червоний [59] та інші. Зміст цієї ознаки включає неможливість передачі прав та обов’язків іншій особі, незалежно від того, чи це відбувається добровільно, чи примусово та виконання прав і обов’язків можливе лише безпосередньо тими суб’єктами, які є їх носіями. Єдиним винятком можуть бути випадки, коли законодавство дозволяє встановлення певних обмежень у зв’язку з негативним впливом на дитину з боку інших членів сім’ї або родичів.

3. Юридичні факти як підстава виникнення, зміни та припинення правовідносин між членами сім’ї та родичами. Підставами для виникнення, зміни або припинення сімейних правовідносин є юридичні факти, тобто конкретні життєві обставини, які обумовлюють ці процеси. У сімейному праві такі факти поділяються на події (народження дитини, досягнення певного віку, смерть, непрацездатність), дії (взяття дитини на виховання, усиновлення дитини, реєстрація шлюбу) та стани (свояцтво та споріднення).

4. Сімейні правовідносини, що виникають між близькими родичами, зазвичай мають тривалий, часто необмежений у часі характер. Тривалість цих правовідносин обумовлена природою сімейних зв’язків, які поєднують близьких людей, і, як правило, не підлягають чіткому визначенню у часі. Чинне законодавство не встановлює часових меж таких правовідносин, оскільки це суперечило б нормам моралі. Тривалий характер сімейних правовідносин відображає їхню фундаментальну роль у підтримці стійких соціальних зв’язків між членами родини, що зумовлює їхню специфіку порівняно з іншими видами правовідносин.

5. Сімейним правовідносинам притаманна безоплатність, що відображає їх немайнову природу та підкреслює особливу роль цих відносин у духовній сфері суспільства. Р. О. Стефанчук зазначає, що цій категорії прав не властива економічна природа, оскільки їхня сутність пов'язана з немайновими аспектами сімейного життя [53, 124]. Між іншими членами сім'ї та родичами окрім особистих немайнових, виникають правовідносини щодо утримання, однак, соціальне призначення аліментних зобов'язань полягає не у набутті права власності на грошові кошти, що сплачуються на користь того чи іншого суб'єкта сімейних правовідносин, а на примусове виконання добровільно невиконаного сімейного обов'язку [6].

7. Найголовніша особливість сімейних правовідносин полягає у їхній емоційній основі: вони зазвичай ґрунтуються на довірі, коханні, дружбі та взаємоповазі, що не характерно для інших видів правовідносин. Юридичне закріплення цих прав спрямоване на підтримання гармонії в сімейному середовищі та недопущення порушень прав учасників відносин.

Гармонія між суб'єктами сімейних правовідносин зазвичай порушується виникненням конфлікту або спору. Як зазначає Н. Бондаренко-Зелінська, «першопричинами розпаду сімей є конфлікти, а забезпечення ефективного механізму захисту прав та інтересів суб'єктів сімейних правовідносин потребує впровадження дієвих способів вирішення таких конфліктів». Вона також акцентує увагу на тому, що сімейний конфлікт і спір, що виникає з сімейних правовідносин, «не обов'язково збігаються один з одним» [4, 158].

Однак у Законі України «Про медіацію» законодавець використав термін «конфлікт (спір)», не розкриваючи його змісту ні в статті 1, ні в тексті Закону. У преамбулі Закону зазначено, що «цей Закон визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору)…» [44], внаслідок чого, виникають питання про те, на що спрямована медіація - на врегулювання спору чи конфлікту, у яких випадках процедура медіації застосовується до спірних відносин, а в яких – до конфліктних, який зміст термінів «конфлікт» та «спір» та інші.

Слід зазначити, що предмет регулювання сімейних правовідносин та поняття сімейного конфлікту не завжди повністю збігаються. Через особливості цього виду правовідносин правове регулювання не здатне охопити всі аспекти сімейного життя, і не до всіх сімейних конфліктів можуть бути застосовані юрисдикційні процедури для їх розгляду та вирішення.

Тому законодавець має розмежовувати ці терміни відповідно до їхнього значення. Зокрема: «конфлікт» варто застосовувати у контексті міжособистісних відносин, де основну роль відіграють емоції та особистісні взаємодії, а «спір» доцільно використовувати у випадках, які мають правовий характер і стосуються вирішення юридичних питань.

Сімейні конфлікти можуть охоплювати різноманітні аспекти сімейного життя, такі як виховання дітей, розподіл обов'язків, спадкові питання чи особисті проблеми між членами родини. Вони можуть виникати як через щоденні дрібні розбіжності, так і внаслідок серйозних життєвих випробувань. Сімейні конфлікти є невід'ємною частиною родинного життя, виконуючи низку функцій, зокрема сприяючи вираженню емоцій, перегляду ролей членів сім'ї або пошуку оптимальних шляхів вирішення проблем [68]. З одного боку, вони сприяють особистісному розвитку, зміцненню сімейних зв'язків і покращенню взаємодії між членами родини. З іншого боку, деструктивні конфлікти здатні завдати шкоди стосункам і навіть призвести до руйнування сім'ї.

Ефективне вирішення сімейних конфліктів вимагає глибокого розуміння їх причин, механізмів розвитку та різновидів. Такий підхід дозволяє перетворювати конфлікти на ресурс для розвитку і збереження гармонії в сім'ї.

У психології конфлікт за носіями суперечності вивчається в трьох формах:

Внутрішньо-особистісний конфлікт – це зіткнення протилежних поглядів, інтересів або потреб однієї особи, які приблизно рівні за силою і створюють внутрішню напругу.

Міжособистісний конфлікт – виникає між окремими особами або групами осіб, коли їхні цілі, цінності чи інтереси є несумісними, або коли вони одночасно прагнуть досягти однієї і тієї ж мети, яка може бути досягнута лише однією стороною.

Конфлікт між особою і групою - виникає, якщо особа займе позицію, відмінну від позиції групи. У процесі функціонування групи виробляються групові норми, стандартні правила поведінки, яких дотримуються її учасники.

Груповий конфлікт – відбувається між соціальними групами, які мають несумісні цілі, що перешкоджають одна одній у їхньому досягненні [12].

Сімейний конфлікт є видом міжособистісного конфлікту, який здебільшого має негативний характер. Це явище, яке часто призводить до сімейної дезадаптації, порушуючи гармонію у відносинах і створюючи напругу між членами сім'ї.

Т. Білик, сімейний медіатор та психотерапевт, виділяє такі особливості сімейних конфліктів, як одних з найпоширеніших видів конфліктів:

- особливий предмет конфлікту - міжособистісні стосунки (основою таких конфліктів є почуття любові, кохання, кровної спорідненості та інші емоційні аспекти, які глибоко впливають на обидві сторони); правові та моральні зобов'язання (сімейні конфлікти часто пов'язані з правовими питаннями (розлучення, опіка над дітьми, поділ майна) і моральними аспектами (обов'язки взаємодопомоги, турбота про літніх членів сім'ї тощо); функції сім'ї (конфлікти можуть виникати у зв'язку з нерівномірним виконанням або порушенням функцій сім'ї, таких як репродуктивна, виховна, економічна, рекреаційна чи комунікативна);

- емоційна напруга - сильні душевні переживання (учасники таких конфліктів часто відчувають гнів, образу, страх, розчарування або біль). Через емоційний накал люди можуть втратити здатність спокійно оцінити ситуацію, що ускладнює прийняття раціональних рішень;

- швидкість протікання кожного з етапів конфлікту;

- багатосторонність через залучення до конфлікту, крім основних його учасників (подружжя, батьки та дитина, брати та сестри), інших членів сім’ї. Наявність великої кількості учасників ускладнює пошук компромісу через різноманітність інтересів і цінностей.

- своєрідні форми протиборства (докори, образи, сварка, сімейний скандал, порушення спілкування тощо). Часто такі форми є наслідком емоційної напруги і відсутності конструктивної комунікації.;

- різноманітні способи завершення (примирення, досягнення згоди, налагодження відносин на основі взаємних поступок, розлучення) [32].

У вітчизняній конфліктології сімейні конфлікти поділяють на три основні групи залежно від критеріїв конфліктної взаємодії.

1. За суб'єктами конфлікту:

а) подружні конфлікти — між чоловіком і дружиною;

б) конфлікти між батьками та дітьми — пов'язані з вихованням, очікуваннями та обов'язками;

в) конфлікти між родичами — наприклад, між братами, сестрами, бабусями, дідусями чи іншими членами сім’ї.

2. За джерелом виникнення:

а) ціннісні конфлікти — суперечки, пов’язані з різницею у світогляді чи життєвих пріоритетах;

б) позиційні конфлікти — боротьба за лідерство чи вплив у сім’ї;

в) сексуальні конфлікти — проблеми у сфері інтимних стосунків;

г) емоційні конфлікти — викликані емоційною напругою або нестачею підтримки;

д) господарсько-економічні конфлікти — суперечки щодо фінансів, розподілу домашніх обов’язків тощо.

3. За типом поведінки сторін:

а) відкриті конфлікти — коли протистояння є явним і виражається у формі суперечок, сварок чи інших дій;

б) приховані (латентні) конфлікти — напруженість, що залишається нерозголошеною і проявляється у вигляді дистанціювання або уникнення [11].

Ця класифікація допомагає детальніше розуміти природу та причини сімейних конфліктів і підбирати оптимальні стратегії для їх вирішення.

Вивчаючи проблематику сімейних конфліктів, дослідник А. І. Кочетов виділив сім ключових причин виникнення таких конфліктів: 1) порушення етики подружніх стосунків (зрада або ревнощі); 2) біологічна несумісність; 3) конфлікти з оточенням – незгоди одного або обох подружжя з родичами, знайомими чи друзями; 4) несумісність інтересів і потреб – різні життєві пріоритети, очікування чи підходи до вирішення побутових і життєвих питань; 5) розбіжності у вихованні дітей; 6) особистісні недоліки чи негативні якості – наприклад, егоїзм, агресивність, недбалість або безвідповідальність одного чи обох партнерів; 7) відсутність взаєморозуміння між батьками і дітьми – що може проявлятися у конфліктах поколінь, різних світоглядах чи недостатньому спілкуванні [26].

Українські дослідники І. В. Ващенко та Л. В. Кондрацька у своєму експериментальному дослідженні визначають основні фактори, що сприяють виникненню сімейних конфліктів. До них належать: важкі фінансові й побутові умови (погіршення матеріального стану сім’ї, відсутність житла тощо); незадоволення потреби в позитивних емоціях (відсутність ласки, турботи, розуміння); неадекватні рольові очікування; несумісність характерів, конфліктність, грубість, агресивність; відмінність поглядів на сумісне подружнє життя, виховання дітей, ставлення до батьків або родичів; обмеження свободи, активності дій, самовиразу членів сім’ї, сімейний контроль; девіантна або деліквентна поведінка одного із членів сім’ї (алкоголізм, наркоманія, позбавлення волі); фобія утрати дитини батьками; авторитарне втручання родичів в подружні стосунки; сексуальна дисгармонія партнерів по шлюбу [8].

Особливу увагу варто приділити впливу сімейного конфлікту, пов'язаного з розлученням, на стан і добробут дитини. Розлучення батьків є однією з найбільш травматичних подій для дитини, яка може залишити глибокий емоційний слід і негативно вплинути на її майбутнє. Наслідки розставання або розлучення часто мають довгостроковий негативний характер.

Щоб мінімізувати вплив розлучення, важливо підготувати дитину до змін у її житті. Необхідно пояснити, що батьки, незважаючи на розлучення, як і раніше люблять її та залишаються важливими частинами її життя. У цьому процесі може допомогти сімейний медіатор, який спеціалізується на роботі з дітьми, надаючи їм психологічну підтримку та консультування. Якщо ж під час і після розлучення батьки здатні зберегти взаємодію і продовжувати спільне виховання дитини, це значно полегшує процес адаптації дитини до нових умов і зменшує рівень стресу, пов’язаного з розлученням.

Сімейний конфлікт часто переходить у форму спору, коли подружжя звертається до судових або позасудових способів його врегулювання. Звичайно, що спори, що виникають із сімейних правовідносин, можуть бути вирішені у судовому порядку. Відповідно до ч. 10 ст. 7 Сімейного кодексу України, кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист, а згідно з ч. 1 ст. 18, особи, які досягли 14 років, мають право самостійно звертатися до суду для захисту своїх прав та інтересів [50]. Однак судовий процес не завжди є найбільш ефективним засобом вирішення сімейних конфліктів. Судова система зосереджена на розгляді правового аспекту спору, обмежуючи свій аналіз межами позовних вимог, через що істинні інтереси та бажання сторін можуть залишитися поза увагою. У таких випадках альтернативні способи врегулювання спорів, зокрема медіація, стають кращим вибором. Медіація забезпечує можливість врахувати індивідуальні потреби кожної сторони, сприяючи пошуку гнучких і взаємовигідних рішень, що дозволяє зберегти або покращити сімейні відносини.

Отже, сім’я, як первинний осередок суспільства, займає ключове місце в правовій системі України та регулюється нормами Сімейного кодексу. Сімейні правовідносини мають унікальні особливості, серед яких: особливий суб’єктний склад, неможливість відчуження прав та обов’язків, емоційна основа, тривалий характер відносин та безоплатність.

Конфлікти у сімейних відносинах є неминучими. Ефективне їх врегулювання залежить від розуміння їхньої природи, класифікації та особливостей.

Медіація є одним із найперспективніших способів вирішення сімейних конфліктів, оскільки він враховує емоційний аспект та спрямований на гармонізацію стосунків між членами родини.

1.4 Аналіз психологічних чинників ефективності медіації при вирішенні сімейних спорів

Як ми вже зазначали у попередніх пунктах, медіація є ефективним методом альтернативного вирішення спорів (конфліктів), що особливо актуально у сфері сімейних спорів, де психологічні чинники відіграють ключову роль. Процес медіації ґрунтується на добровільності, нейтральності та конфіденційності, що створює безпечне середовище для конструктивного діалогу. У цьому контексті важливо проаналізувати основні психологічні аспекти, які впливають на результативність медіації.

1. Сімейні спори часто супроводжуються високим рівнем емоційного напруження, включаючи гнів, образу, страх чи вину. Емоційна нестабільність може ускладнювати конструктивне спілкування. Для ефективної роботи з емоційною регуляцією учасників у процесі медіації медіатор повинен володіти такою ключовою компетентністю, як емоційний інтелект (EQ). Тематичні дослідження показали, що медіатори, які володіють техніками емоційного інтелекту, такими як активне слухання та емпатія, здатні зменшити напругу, зміцнити довіру та спрямувати сторони до

конструктивних рішень. Емоційний інтелект відіграє вирішальну роль в ефективності медіаторів під час процесів вирішення конфліктів. Медіатори з вищим рівнем емоційного інтелекту змогли зберігати більш нейтральну позицію, проявляти чуйне слухання та ефективніше справлятися зі складними емоціями під час сеансів медіації. порівняно з тими, хто мав нижчий рівень емоційного інтелекту [70].

Здатність медіатора нейтралізувати деструктивні емоції та спрямовувати учасників на пошук спільного рішення є критичним фактором успіху.

2. На ефективність сімейної медіації впливає також рівень довіри до медіатора. Це безпосередньо впливає на готовність сторін до співпраці. У процесі медіації важлива роль належить медіатору, адже саме від його фаховості, стресостійкості, вміння контролювати медіаційний процес і направляти його у відповідному руслі залежить результат переговорів [36]. Медіатор повинен проявляти нейтральність, компетентність та чуйність до потреб кожної сторони. Довіра формується через об'єктивне ставлення до учасників, конфіденційність обговорень та забезпечення рівності умов для всіх сторін конфлікту. Необхідність дотримання медіатором принципів незалежності, нейтральності та неупередженості передбачено як нормативно-правовими актами, так і нормами медіаторської етики. Зокрема, у рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах зазначено, що «медіатор є неупередженим щодо сторін у справі і нейтральним щодо наслідків процесу медіації», «медіатор не нав'язує рішення чи не скеровує сторони для досягнення конкретних рішень» [46]. Однак деякі дослідники (Г. Астор, Д. Браун та А. Мерріот) не вбачають перепон для проведення медіації, коли медіатор певною мірою пов'язаний чи знайомий зі стороною спору. Дослідники вважають, що в такій ситуації медіатор повинен розкрити сторонам конфлікту характер свого зв'язку з однією зі сторін, після чого сторони можуть або погодитися, або відхилити його кандидатуру. Аналогічні положення містяться в Модельному законі про медіацію (США) [64].

3.Рівень комунікативної компетентності є одним із ключових факторів, що впливають на успішність медіації. Це стосується як медіатора, так і учасників процесу. Конфлікти часто виникають або загострюються через нерозуміння, неправильну інтерпретацію або невміння ефективно виражати свої думки й почуття. Комунікативна компетентність медіатора включає знання стилів і способів взаємодії, а також здатність застосовувати стратегії розв'язання конфліктів, техніки активного слухання, переконливого впливу та ефективного налагодження взаємодії. Її рівень можна передбачити, враховуючи такі особистісні характеристики, як емоційна стійкість, лабільність, схильність до домінування, а також уміння обирати конструктивні стилі спілкування і застосовувати відповідні стратегії під час розв'язання конфліктів [3].

4.Мотивація учасників на вирішення конфлікту є ключовим психологічним чинником. Якщо одна зі сторін орієнтована виключно на власні інтереси чи не бажає досягти компромісу, ефективність медіації суттєво знижується. Медіатору важливо допомогти учасникам усвідомити переваги взаємоприйнятного рішення порівняно з судовим вирішенням, яке часто є більш затратним у часовому та емоційному аспектах. У Законі України "Про медіацію" зазначаються принципи добровільності та активної участі сторін у процесі, що безпосередньо пов’язано з мотивацією.

5. Сімейні конфлікти часто пов’язані з відмінностями у цінностях, традиціях та соціальних ролях. Успішний медіатор повинен бути чутливим до цих аспектів, уникаючи нав’язування власних переконань. Медіатор повинен враховувати, як культурні традиції та цінності впливають на сприйняття конфлікту та на його вирішення. Наприклад, у колективістських культурах досягнення гармонії та збереження обличчя сім'ї може бути важливішим за особисті інтереси [14].

Медіатор має бути неупередженим у ставленні до сторін, фактів, суджень у конфлікті (спорі), усвідомлено залишаючи осторонь власні стереотипи та власний життєвий досвід [20]. Він повинен забезпечити

рівноправного ставлення до сторін, незалежно від їхнього соціального чи культурного походження. Усвідомлення соціального контексту сприяє глибшому розумінню мотивів поведінки сторін і пошуку прийнятного рішення.

6. Сімейні конфлікти часто характеризуються стійкими негативними когнітивними установками учасників, які впливають на їхнє сприйняття одне одного та на здатність до конструктивного діалогу. Упередження, стереотипи та перебільшення негативних рис іншої сторони створюють бар’єри для вирішення конфлікту. Завдання медіатора полягає у тому, щоб допомогти учасникам переосмислити ці установки, що дозволить їм перейти від емоційної реакції до раціонального пошуку спільних рішень.

7. Сімейні конфлікти часто мають тривалу історію, пов’язану з накопиченням образ, невирішених проблем чи незадоволених потреб. Медіатор має забезпечити можливість для конструктивного обговорення минулого досвіду, проте з акцентом на пошук рішень у майбутньому. Важливо уникати надмірного фокусування на взаємних звинуваченнях, що може посилити конфлікт.

Психологічні чинники є вирішальними для ефективності медіації у вирішенні сімейних спорів. Успіх процесу залежить від емоційного клімату, рівня довіри до медіатора, комунікативної компетентності учасників, їхньої мотивації до співпраці, а також здатності переосмислювати когнітивні установки. Для досягнення максимальної ефективності медіації важливо враховувати індивідуальні психологічні особливості кожного учасника, особистісні якості медіатора та основні психологічні бар'єри у комунікації під час медіації та шляхи їх подолання.

РОЗДІЛ 2
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕДІАЦІЇ ПРИ ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ СПОРІВ

2.1. Психологічні характеристики конфліктуючих сторін у сімейних конфліктах

Сімейні конфлікти є однією з найбільш складних сфер соціальної взаємодії, оскільки вони глибоко пов’язані з емоційними потребами, міжособистісними відносинами та ролями, що виконують члени сім’ї. Знання психологічних особливостей учасників таких конфліктів дозволяє глибше зрозуміти їхню поведінку та сприяти ефективному вирішенню спорів у рамках медіації.

У конфліктологічних та психологічних дослідженнях виділяють три групи психологічних протиріч, що пов’язані безпосередньо з особистістю, а саме:

1. перша група психологічних протиріч пов’язана з дією неусвідомлених суб’єктивних чинників: мотивів, устремлінь, прагнень, природних інстинктів та ін. Походять (за результатами психоаналітичних досліджень) ці неусвідомлені та значні за силою мотиви найчастіше з психічних травм дитинства, що суттєво впливають на потребу у лідерстві та самоствердженні. Означені неусвідомлені чинники більшою мірою визначають систему внутрішніх умов особистості. В результаті і виникають значні внутрішньоособистісні і психологічні конфлікти, які призводять до того, що особистість стає дезадаптованою, дезінтегрованою та конфліктною;

2. друга група психологічних протиріч пов’язана з дією індивідуально-типологічних і характерологічних чинників. Прикладом таких протиріч є психологічна несумісність, несумісність стильових характеристик діяльності, особливості реагування на нестандартні і екстремальні ситуації та ін.;

3. третя група психологічних протиріч пов’язана з особливостями спрямованості особистості та її досвіду. Звичайно вони мають прояв як різноманітні неспівпадіння (зіткнення) між очікуваним з реальністю (або реальними можливостями) [30].

Таким чином, дослідження свідчать, що внутрішньоособистісні протиріччя є ключовими чинниками, що сприяють виникненню сімейних конфліктів. Ці протиріччя формують базу для ескалації конфліктних процесів, впливаючи на адаптацію та інтеграцію особистості у сімейну систему. Розуміння цих механізмів є критично важливим для розробки ефективних стратегій медіації, спрямованих на деескалацію конфлікту та відновлення гармонійних відносин у сім’ї.

Згідно з Т. В. Дуткевич, одним із ключових особистісних чинників, що сприяють виникненню конфліктів, є рівень конфліктності самої особистості. Коли цей рівень високий, говорять про конфліктну особистість, яка схильна до конфліктних взаємовідносин [12].

Конфліктність особистості тісно пов’язана з психологічними передумовами, а саме: особливостями темпераменту, рівня агресивності, психологічної стійкості і саморегуляції, актуального емоційного стану, соціально-психологічних установок і цінностей, відношенням до опонента, компетентності в спілкування тощо [30].

Виділяють такі типи конфліктної особистості: демонстративний, ригідний, некерований, надточний, безконфліктний, цілеспрямовано конфліктний (раціональний) [21]. Демонстративна конфліктна особистість характеризується прагненням до уваги, емоційністю, залежністю від зовнішніх оцінок, схильністю до адаптації в різних ситуаціях і частим провокуванням суперечок для самоствердження. Ригідна - підозрілістю, негнучкістю мислення, завищеною самооцінкою, потребою у підтвердженні власної значущості, нетерпимістю до критики та схильністю до конфліктів через нездатність змінювати свою думку відповідно до нових обставин. Некерована відзначається імпульсивністю, агресивністю, порушенням

соціальних норм, завищеною самооцінкою, нездатністю до самоконтролю та планування, а також схильністю звинувачувати інших у власних невдачах. Надточна конфліктна особистість характеризується підвищеною вимогливістю до себе та оточуючих, схильністю до тривожності, надмірною чутливістю до деталей і критики, що нерідко призводить до проблем у взаєминах та особистісної невлаштованості. Безконфліктна особистість - нестійкістю в оцінках, поступливістю, залежністю від думки оточуючих, прагненням до компромісів та відсутністю сили волі, що може робити її вразливою до маніпуляцій і зовнішнього впливу. Цілеспрямовано конфліктна (раціональна) особистість використовує конфлікт як інструмент досягнення власних цілей, діє раціонально та стратегічно, схильна до маніпуляцій, добре контролює свою поведінку в суперечках і здатна до зваженого аналізу ситуації.

Знання типів конфліктних особистостей допомагає медіатору обирати ефективні стратегії комунікації та врегулювання суперечок, сприяючи досягненню компромісу.

Конфліктуючі сторони формують свою поведінку не лише через вроджені риси, але й у відповідь на набуті соціокогнітивні установки. На думку Шевчишиної, у конфліктних сім’ях чоловіки роблять установку на пвсевдотрадиційну (лідер чоловік, обмеження професійної кар’єри дружини, приписування їй більшість побутових робіт і догляд за дітьми, але внесок у сімейних бюджет подружжя однаковий), а жінки на пвсевдоегалітарну (повна рівність чоловіка і дружини у вирішенні важливих проблем сім’ї питань, однакова завантаженість їх побутовими роботами в той час приписування чоловіку традиційних обов’язків матеріально забезпечувати сім’ю) форми розподілу ролей. Також вагомим чинником виникнення конфліктів у молодій сім’ї є гендерно-рольові стереотипи щодо сімейного життя шлюбних партнерів, прийняті у суспільстві. Вони являють собою уявлення про особистісні якості подружжя, прийняті у суспільстві, які передбачають стандартні моделі рольової поведінки чоловіків і жінок, згідно з якими для

жінок головними ролями вважаються експресивні ролі, які передбачають турботу про дітей і регулювання взаємостосунків у сім'ї, а для чоловіків – інструментальні ролі, які полягають в підтримці зв'язку між сім'єю і зовнішнім світом. На виникнення конфліктів впливає наявність стереотипів щодо розподілу ролей в сім'ї як в одного, так і в обох членів подружжя [61].

Як було зазначено нами у попередньому розділі, однією із причин виникнення сімейних конфліктів є відсутність взаєморозуміння між батьками і дітьми – що може проявлятися у конфліктах поколінь, різних світоглядах чи недостатньому спілкуванні [26]. Психологічні характеристики обох сторін відіграють важливу роль у виникненні та розвитку таких конфліктів.

Серед особистісних особливостей батьків, що сприяють їхнім конфліктам з дітьми, вирізняють консервативний спосіб мислення, прихильність до застарілих правил поведінки і схильність до шкідливих звичок (вживання алкоголю і т. д.), авторитарність думок, ортодоксальність переконань тощо. Серед особистісних особливостей дітей називають такі, як низька успішність, порушення правил поведінки, ігнорування рекомендацій батьків, а також неслухняність, упертість, егоїзм і егоцентризм, самовпевненість, лінощі тощо. Таким чином, розглянуті конфлікти можуть бути представлені як результат помилок батьків і дітей.

Найчастіше конфлікти в батьків виникають з дітьми підліткового віку. Психологи виділяють наступні типи конфліктів підлітків з батьками [23]:

• конфлікт нестійкості батьківського відношення (постійна зміна критеріїв оцінювання дитини);

• конфлікт гіперопіки;

• конфлікт неповаги прав на самостійність (тотальність вказівок і контролю);

• конфлікт батьківського авторитету (прагнення домогтися свого в конфлікті будь-якою ціною).

Зазвичай дитина на домагання і конфліктні дії батьків відповідає такими реакціями (стратегіями), як:

• реакція опозиції (демонстративні дії негативного характеру);

• реакція відмови (непокора вимогам батьків);

• реакція ізоляції (прагнення уникнути небажаних контактів з батьками, приховування інформації і дій).

Таким чином, знання психологічних характеристик конфліктуючих сторін, їх особистісних особливостей та соціальних установок дозволяє глибше розуміти причини сімейних суперечок і розробляти ефективні стратегії їх вирішення. Медіація, орієнтована на психологічні аспекти конфлікту, сприяє збереженню сімейних зв'язків, зниженню рівня агресії та знаходженню взаємовигідних рішень для всіх учасників спору.

2.2. Роль емоційного інтелекту у процесі медіації

Емоційний інтелект (EI) є ключовим чинником, що впливає на ефективність медіації при вирішенні сімейних спорів. Здатність розпізнавати, розуміти та керувати власними емоціями, а також емоціями інших, сприяє конструктивному спілкуванню та досягненню взаємоприйнятних рішень у конфліктних ситуаціях.

Дослідження цього психологічного феномена розпочалося у 1983 році, коли Говард Гарднер у своїй відомій монографії Frames of Mind описав перші характеристики емоційного інтелекту. Він висунув гіпотезу про те, що інтелект не є єдиною та універсальною категорією, а складається з різних підтипів, які суттєво впливають на функціонування особистості. Отже, на основі власних досліджень Говард Гарднер виділив сім підтипів інтелекту: вербальний, логіко-математичний, просторовий, кінестетичний, музичний та емоційний. Емоційний тип він розділив на внутрішньоособистісний і міжособистісний [67]. Вчений вважав, що внутрішньоособистісний інтелект є ключем до самопізнання, до розуміння власних емоцій і почуттів із метою

управління власною поведінкою. Міжособистісний інтелект – це здатність розуміти інших людей, ефективно з ними взаємодіяти. Перший характеризується такими складовими, як самосвідомість, рефлексія, самооцінка, самоконтроль, мотивація досягнень. Другий компонент включає емпатію, толерантність, комунікабельність, конгруентність, діалогічність [27].

Такі вчені, як Дж. Мейєр і П. Селовей, продовжили вивчати концепцію емоційного інтелекту, яку започаткував Гарднер. Науковці стверджували, що людина, яка володіє емоційним інтелектом, має п'ять основних здібностей. Перша і найголовніша полягає в усвідомлені людиною власних емоцій. Саме ця властивість є провідною в емоційному інтелекті, бо здатність керувати і контролювати власні емоції, регулювати і виявляти їх починається тоді, коли людина розуміє детермінанти виникнення в неї переживань. Адже можливість усвідомити свої переживання, зрозуміти причини їх виникнення дає особистості змогу краще не тільки впоратися з ними, а й зрозуміти природу виникнення [31].

Важливим внеском у вивчення феномену емоційного інтелекту та його ролі у життєдіяльності людини стала праця американського психолога Д. Гоулмана «Емоційний інтелект» (1995 р). Учений висловив думку про те, що загальний інтелект, що досліджується вже упродовж тривалого часу і вимірюється за допомогою відомих тестів на визначення коефіцієнта IQ, тільки на 20% зумовлює успіх у житті людини, тоді як 80% визначається іншими чинниками успіху. Серед них значне місце належить емоційному інтелекту, який, на його думку, сприяє особистісному зростанню, ефективності професійної діяльності та кар'єрі людини. Дослідник розглядає емоційний інтелект як компетентність, спрямовану на тлумачення як власних емоцій, так і емоцій оточуючих із метою використання отриманої інформації для реалізації ефективної взаємодії. Автор у структуру емоцій-ного інтелекту включає самосвідомість, самоконтроль, соціальне розуміння й управління взаємовідносинами. Результатом його наукових досліджень стало створення

«змішаної моделі емоційного інтелекту», за якою емоційний інтелект складається з п’яти компонентів: самопізнання – здатність ідентифікувати свої емоції, свою мотивацію під час прийняття рішень, пізнавати свої слабкі та сильні сторони, визначати свої цілі та життєві цінності; саморегуляція – здатність контролювати свої емоції, стримувати імпульси; соціальні навички – здатність вибудовувати стосунки з людьми; емпатія – здатність ураховувати по-чуття інших людей під час прийняття рішень, а також здатність співпереживати іншим людям; мотивація – здатність прагнути до досягнення цілі заради її досягнення [13].

Американський психолог Н. Холл, вивчаючи емоційний інтелект, визначив його як спроможність розуміти відмінності між позитивними і негативними емоціями і навіть між різними позитивними емоціями, що допомагає налагоджувати конструктивний діалог і взаємини. До складу емоційного інтелекту він уналежнив емоційну обізнаність, управління своїми емоціями, самомотивацію, емпатію, здатність до розпізнавання емоцій інших людей. А от дослідник Р. Бар-Он стверджував, що емоційний інтелект є сукупністю емоційних, особистих та соціальних здібностей, які впливають на загальну здатність ефективно справлятися з вимогами та тиском навколишнього середовища. Автор установив п’ять великих сфер компетенцій, у кожній із яких відзначаються такі специфічні навички, що ведуть до досягнення успіху: внутрішньоособистісна сфера, яка стосується нашої здатності розуміти себе і керувати собою (самоаналіз, асертивність (самоствердження), незалежність, самоповага, самоактуалізація); міжособистісна сфера (емпатія, соціальна відповідальність, міжособистісні стосунки); адаптивність (адекватна оцінка дійсності, гнучкість, уміння вирішувати проблеми); керування стресом (стресостійкість, контроль над імпульсами); загальний настрій (оптимізм, здатність отримувати задоволення від життя, мати захоплення) [19].

Основним завданням медіатора є передача та прийом інформації, а також забезпечення її правильного сприйняття сторонами. Важливим

вмінням є активне та емпатійне слухання, що допомагає медіатору налагодити довіру з учасниками. Такі слухання передбачають навички ставити запитання, подавати вербальні та невербальні сигнали розуміння інформації, що надається сторонами, розуміти їхні емоції та потреби. Усвідомлення емоційного стану учасників медіації допомагає посереднику виявити глибинні причини конфлікту.

Медіатор повинен вміти читати мову тіла сторін, що відчути їхні справжні думки і почуття, якщо вони не виражають їх вербально. Важливо також, щоб посередник контролював свою власну мову тіла, щоб викликати комфортну атмосферу для співрозмовників.

Медіатор повинен навчитися розпізнавати емоції не тільки сторін, але й власні та керувати ними, щоб вони не впливали на процес. Йому заборонено виявляти упередження щодо однієї із сторін.

Розпізнавання емоцій учасників може включати зниження емоційної напруги або, навпаки, її підвищення, якщо це необхідно у певний момент для активних переговорів. Медіатор може вказати стороні на її емоції і їх причину. Це допомагає сторонам відчути себе зрозумілими, що їхні почуття і переконання беруть до відома і сприяє їхньому активному залученню до процесу. Таким чином, посередник під час медіації виступає в якості психолога, що реагує на емоційний стан сторін [25].

Розвиток емоційного інтелекту у медіаторів та учасників конфлікту сприяє покращенню результативності медіації та формуванню довготривалих позитивних змін у сімейних відносинах.

2.3. Особистісні якості медіатора, які сприяють ефективності процесу

Ефективність медіації у сімейних спорах значною мірою залежить від особистісних характеристик медіатора. Його здатність впливати на динаміку конфлікту, керувати емоціями сторін та сприяти конструктивному діалогу визначає результативність переговорного процесу.

Професійна діяльність медіатора належить до типу: “людина-людина”, вона орієнтована на спілкування, взаємодію з людьми та на врегулювання конфліктних питань між ними. Для вирішення таких завдань необхідно вміти встановлювати та підтримувати ділові контакти, розуміти людей і розбиратися в людських взаємостосунках, проявляти активність, комунікабельність і контактність, володіти розвинутими мовними здібностями, вербальним мисленням, невербальними засобами спілкування, емоційною стійкістю [3].

Для того щоб бути успішним, медіатору важливо проявляти уважність та емпатію, створюючи атмосферу, в якій кожна сторона відчуває підтримку та готовність працювати на вирішення конфлікту. Це дозволяє уникнути ізоляції проблем та забезпечити продуктивне рішення [18].

Ефективність медіації значною мірою залежить від особистісних характеристик медіатора, які визначають його здатність управляти комунікацією між сторонами, нейтралізувати конфліктну напругу та сприяти конструктивному вирішенню спорів. А. І. Белінська, розробляючи модель психограми медіатора на основі Гарвардської концепції медіації, виокремила два ключові модулі особистісних рис, які забезпечують ефективність цього процесу [3]. Перший модуль включає якості, що сприяють реалізації принципів медіації, а другий – риси, необхідні для конструктивного вирішення завдань на кожному етапі переговорного процесу.

1. Дотримання етичних стандартів та нейтральності

Медіатор повинен керуватися принципами етики, що передбачає дотримання моральних норм, забезпечення рівноправного ставлення до всіх учасників та уникнення маніпуляцій. Дотримання цього стандарту можливе за наявності таких особистісних рис, як толерантність, етична чутливість та моральність.

Одним із фундаментальних принципів медіації є збереження нейтральності та неупередженості, що потребує володіння відповідними методами та прийомами їх забезпечення. Серед ключових особистісних

характеристик, які сприяють підтриманню нейтральності, можна виділити свідому лояльність, об’єктивність та самоконтроль.

Дотримання конфіденційності, як ще одного важливого принципу медіації, потребує від медіатора підвищеної відповідальності, моральності та нормативності поведінки. Це гарантує, що отримана інформація не буде розголошена та використана на шкоду учасникам процесу.

2. Комунікативна компетентність медіатора

Однією з основних компетентностей, що визначає успішність медіаційного процесу, є комунікативна компетентність. Вона передбачає:

знання стилів та стратегій взаємодії;

вміння використовувати техніки активного слухання, переконливого впливу, налагодження ефективної комунікації.

Медіатор, який володіє високим рівнем емоційної стійкості, емпатії та здатності до конструктивного домінування, може ефективно керувати переговорами та допомагати сторонам у знаходженні компромісу.

Особливу роль відіграє здатність прогнозувати розвиток конфлікту, що дозволяє передбачати можливі сценарії розвитку подій та вчасно коригувати стратегію медіації. Ця компетентність базується на таких рисах, як логічне мислення, аналітичні здібності, креативність та проникливість.

3. Визначення позицій та інтересів сторін

На етапі збору інформації та визначення позицій сторін медіатор повинен уміти:

— аналізувати глибину та значущість конфлікту;

— виявляти приховані мотиви учасників;

— коригувати процес спілкування за допомогою прийомів перефразування (рефреймінгу), що дозволяє змінити точку зору клієнтів та знайти нові варіанти розв’язання проблеми.

Здатність ефективно виконувати ці завдання залежить від рівня розвитку проникливості, дипломатичності та аналітичного мислення.

4. Робота з інтересами та потребами сторін

Медіатор має не лише визначати позиції учасників, а й допомагати їм формулювати власні інтереси та потреби. Для цього він використовує спеціальні техніки ведення переговорів, серед яких:

— відкриті запитання, що дають можливість сторонам висловити свої очікування;

— перефразування, яке дозволяє уникати непорозумінь та уточнювати зміст висловлених думок;

— циркулярні запитання, що допомагають розглянути ситуацію з точки зору іншого учасника;

— дзеркальне відображення, яке допомагає відокремити емоційний аспект комунікації від змістовного;

— активне слухання, що сприяє створенню атмосфери довіри та взаємоповаги.

Здатність використовувати ці техніки залежить від рівня розвитку комунікативної компетентності, логічного мислення та соціальної гнучкості.

5. Вироблення спільних рішень та досягнення компромісу

На завершальному етапі медіації медіатор повинен допомогти сторонам знайти взаємоприйнятний варіант вирішення конфлікту. Для цього він має володіти:

— знанням моделей пошуку рішень (Гарвардська концепція, методи Е. де Боно, модель Гайнеса);

— вмінням стимулювати пошук альтернативних варіантів;

— здатністю направляти учасників на вибір оптимального рішення без нав’язування власної позиції.

На цьому етапі особливо важливими є такі риси, як креативність, гнучкість мислення, вміння знаходити нестандартні рішення.

Обговорення варіантів, що є реалістичними для виконання, та їхнє документальне оформлення у вигляді угоди є фінальною стадією процесу медіації.

Окрім цього, від медіатора вимагається знання правових та психологічних аспектів сімейних відносин. Глибоке розуміння правових норм та психологічних особливостей сімейних взаємин дозволяє медіатору краще оцінювати ситуацію та пропонувати відповідні стратегії вирішення конфлікту. У деяких країнах, таких як Австрія, практикується комедіація, де один медіатор є фахівцем у галузі права, а інший — у психології, що забезпечує комплексний підхід до вирішення сімейних спорів [55].

Таким чином, ефективність медіатора залежить не лише від його професійних знань, а й від особистісних якостей, які дозволяють йому виконувати свої функції на кожному етапі медіаційного процесу. Високий рівень емоційного інтелекту, комунікативні навички, аналітичне мислення, здатність до саморегуляції та дотримання етичних стандартів є ключовими характеристиками, що визначають успішність медіатора у вирішенні конфліктів.

2.4. Основні психологічні бар'єри у комунікації під час медіації та шляхи їх подолання

Ефективна комунікація є фундаментом успішної медіації, особливо у сфері сімейних відносин, де емоційна напруга може бути високою. Однак, під час медіаційного процесу часто виникають психологічні бар'єри, які ускладнюють взаєморозуміння між сторонами конфлікту. Розуміння цих бар'єрів та застосування відповідних стратегій для їх подолання є ключовими для досягнення конструктивних результатів у сімейній медіації.

Бар’єр психологічний у психологічному словнику [60] трактується як – психічний стан, що проявляється як неадекватна пасивність, яка перешкоджає виконанню тих чи інших дій. Емоційний механізм такого бар’єру полягає у посиленні негативних переживань і установок, асоційованих із завданням, – сорому, почуття провини, страху, тривоги, низької самооцінки, (наприклад «страх сцени»). У соціальній поведінці

індивіда психологічний бар'єр представлений комунікативними бар'єрами (бар'єрами у спілкуванні), які виявляються у відсутності емпатії, гнучкості міжособистісних соціальних установок тощо, а також бар'єрами смисловими.

Комунікативний бар'єр – це перешкоди, які виникають під час міжособистісної взаємодії або міжособистісного сприйняття, і призводять до неефективної комунікації, негативного емоційного стану співрозмовників, конфліктів. У процесі будь-якого спілкування відбувається вплив на співрозмовника, який, відчуваючи цей тиск, намагається вибудувати захист у формі бар'єра. «Будь-яка комунікація – це інформаційний, ціннісний, емоційний тощо вплив, і у випадку його успіху можуть відбутися певні зміни у світогляді, думках, ставленнях того, кому вона адресована. Але не кожна людина сприймає цей вплив, бажає змін, відтак – захищається від цієї інформації» [22].

Науковці визначають такі види комунікативних бар'єрів [34]:

- уникнення (уникнення контактів з небажаними особами, забування, не слухання). У сімейній медіації це може проявлятися у відмові одного з партнерів взаємодіяти або в надмірній мовчазності, що ускладнює діалог;

- авторитет (обезцінення інформації за рахунок зниження авторитету комунікатора). Часто виникає у випадках розлучення або суперечок щодо виховання дітей, коли один із батьків не сприймає аргументи іншого через емоційне напруження або попередній негативний досвід;

- нерозуміння, яке може виникати внаслідок різних причин, а саме: фонетичний бар'єр (невиразність мови, мова з великою кількістю слів-паразитів), який може ускладнювати розуміння та викликати роздратування і загострити конфлікт;

- семантичний бар'єр (різниця в тезаріусі – існуючих системах значень партнерів спілкування: жаргони, сленги) У сімейних спорах це може виявлятися у використанні спеціальних юридичних термінів одним із партнерів або відмінностях у розумінні важливих понять, таких як «опіка», «права дитини», «спільне виховання» тощо;

- стилістичний бар'єр (критичні зауваження, не емоційність читання, використання імперативного стилю – ти повинен, категоричність слів). Це може призводити до захисної реакції та перешкоджати конструктивному діалогу.

- логічний бар'єр (логіка є або дуже складною, або спрощено: чоловіча, жіноча, дитяча, бідних і багатих; комунікатор повинен вибирати адекватну для даного моменту систему доказів). Наприклад, одна зі сторін може застосовувати складні аргументи, тоді як інша – прагнути простоти й конкретики. Це також може стосуватися різниці в мисленні між чоловіками та жінками, молодшими й старшими поколіннями.

Г. Щілінська до комунікативних бар'єрів зараховує: емоційні – спричинені емоційним або психологічним станом партнерів по спілкуванню; фонетичні – пов'язані з дикцією, інтонацією, темпом мовлення; стилістичні – невідповідність нормам та правилам мовного стилю, порушення мовних конструкцій, етики спілкування; інтелектуальні – порушення логіко-граматичного оформлення висловлювань, що пов'язане з процесами мислення; семантичні – несприйняття повідомлення реципієнтом, спричинене індивідуальними особливостями клієнта, необхідністю пошуку компромісного спілкування; мотиваційні – пов'язані з різними цілями, настановами та мотивацією [62].

З боку особистості бар'єри спілкування можуть виникати у зв'язку з мотивами спілкування. Наприклад, людина має потребу у самоствердженні, але відсутність з боку іншої людини реакції щодо визнання її особистісних і соціальних досягнень, життєвого досвіду дратуватиме та створюватиме перешкоди у вигляді проявів станів психологічного напруження між партнерами. Це залежить й від їхнього рольового становища[22]. Такі ситуації можуть виникати під час медіації у справах про розлучення, коли один із батьків відчуває, що його внесок у життя дитини недооцінюється. Наприклад, мати може вважати, що її роль первинного опікуна є вирішальною, тоді як батько прагне рівних можливостей у вихованні.

М. Корнєв та А. Коваленко [24] проблему психологічних бар'єрів розглядають з позиції ефективності спілкування та налагодження ефективної комунікації. Зокрема автори зазначають, що у ході передачі й прийому інформації відбуваються її суттєві втрати. Така втрата інформації в процесі її передачі відбувається з різних причин. Це має особливе значення у сімейній медіації**,** де ефективне передавання інформації між сторонами конфлікту є критично важливим для досягнення взаєморозуміння та конструктивного вирішення суперечностей.

У сімейній медіації відбувається багатоетапне передавання інформації між сторонами та медіатором. Якщо комунікативні бар'єри або когнітивні особливості учасників не враховуються, це може спричинити неправильне тлумачення слів, втрату важливих деталей або спотворене сприйняття намірів співрозмовника.

Наприклад, під час медіації розлучення один з батьків може повідомити про своє бажання частіше бачитися з дитиною, однак через емоційне напруження інша сторона може сприйняти це як звинувачення або спробу тиску. Якщо медіатор не скоригує комунікацію, конфлікт може загостритися.

Психологічний характер виявлення бар'єрів під час комунікації може виникати внаслідок різних індивідуальних психологічних особливостей тих, хто спілкується (наприклад, скритність одного, сором'язливість іншого, наявність «акцентуйованих некомунікабельних рис» тощо, або через якісь особливі психологічні відносини, що склалися між партнерами (антипатія, недовіра один до одного). В такому разі досить чітко простежується і той зв'язок, який існує між спілкуванням і відносинами партнерів. Розв'язати таку проблему можливо через навчання спілкуванню шляхом використання соціально-психологічного тренінгу. Як зазначає Б.Ф. Поршнєв, комунікація відбувається через «фільтр довіри чи недовіри», що визначає сприйняття інформації [24]. Це особливо актуально у сімейній медіації**,** де попередні конфлікти, емоційні переживання та недовіра між сторонами можуть значно впливати на перебіг переговорів.

Шляхи подолання психологічних бар'єрів:

Розвиток активного слухання. Навичка активного слухання - наріжний камінь в роботі медіатора, що полягає саме в «слухати і чути» переговорні сторони. Саме активне слухання дає медіатору можливість вникнути в суть і контекст, зрозуміти інтереси співрозмовника, його потреби і те, як можна найбільш ефективно допомогти сторонам прийти до рішення [56].

Уточнення та перефразування. Використання технік перефразування (рефреймінгу) допомагає забезпечити правильне розуміння повідомлень та зменшити семантичні бар'єри.

Контроль емоцій. Медіатор повинен сприяти розвитку здатності сторін розуміти та відчувати емоційний стан одне одного, що допомагає зменшити напруженість та покращити взаєморозуміння.

Врахування культурних особливостей. Розуміння та повага до культурних відмінностей допомагають зменшити соціокультурні бар'єри.

Використання зрозумілої мови. Уникнення професійного жаргону та складних термінів сприяє подоланню семантичних та стилістичних бар'єрів. Важливо постійно удосконалювати мовну культуру, такі комунікативні якості, як «правильність (відповідність акцентологічним, орфоепічним, граматичним, пунктуаційним та іншим нормам сучасної літературної мови), зрозумілість, точність висловлювання, доречність (логічність, переконливість, спонукальність), багатство (різноманітність мовленнєвих засобів), виразність (образність, емоційність, яскравість)» [37].

Забезпечення зворотного зв'язку. Регулярне підбиття підсумків та перевірка розуміння допомагають виявити та усунути можливі непорозуміння.

Успішне подолання психологічних бар'єрів у комунікації під час медіації вимагає від медіатора високого рівня професійних навичок, емпатії та культурної чутливості. Це сприятиме конструктивному вирішенню сімейних конфліктів та досягненню взаємоприйнятних рішень.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було встановлено, що сімейні конфлікти є складним соціально-психологічним явищем, яке потребує спеціалізованих підходів для ефективного врегулювання. Традиційні судові механізми не завжди забезпечують оптимальні умови для розв’язання таких конфліктів, що обумовлює необхідність застосування альтернативних методів, зокрема медіації.

1. Теоретичний аналіз методів вирішення сімейних спорів показав, що медіація є одним із найефективніших способів позасудового врегулювання конфліктів, оскільки сприяє досягненню компромісу, збереженню взаємовідносин між сторонами та мінімізації негативного психологічного впливу на учасників спору, особливо на дітей.

2. Дослідження психологічних чинників ефективності медіації підтвердило, що ключову роль у медіаційному процесі відіграють емоційний інтелект учасників, особистісні якості медіатора та комунікативні бар’єри, що можуть ускладнювати процес взаємодії. Високий рівень емоційного інтелекту сприяє ефективній комунікації, управлінню емоціями та конструктивному діалогу між сторонами конфлікту.

3. Визначено основні психологічні характеристики конфліктуючих сторін у сімейних конфліктах. Встановлено, що конфліктність особистості може бути обумовлена як внутрішньоособистісними суперечностями, так і соціальними когнітивними установками, які формуються протягом життя. Знання цих аспектів дозволяє медіатору більш ефективно працювати з учасниками конфлікту.

4. Окреслено особистісні якості медіатора, які сприяють ефективності процесу медіації у сімейних спорах. До ключових рис медіатора віднесено толерантність, емоційну стійкість, комунікативну компетентність, здатність до емпатії, неупередженість та етичну чутливість. Такі характеристики

допомагають створити сприятливу атмосферу для конструктивного діалогу та досягнення компромісного рішення.

5. Виявлено основні комунікативні бар’єри у медіації та шляхи їх подолання. Найбільше труднощів у комунікації виникає через нерозуміння між учасниками, авторитарну позицію однієї зі сторін, стереотипи та емоційну напругу. Для їх подолання важливими є активне слухання, рефреймінг, застосування відкритих питань і технік управління емоціями.

6. Практичне значення дослідження полягає у розробці рекомендацій для медіаторів щодо вдосконалення навичок роботи з конфліктуючими сторонами, підвищення ефективності комунікації та управління емоціями у процесі медіації. Отримані результати можуть бути використані у підготовці фахівців у сфері медіації, психології та сімейного консультування.

Таким чином, дослідження підтвердило, що ефективність медіації у сімейних спорах значною мірою залежить від психологічних факторів, які впливають на процес спілкування та прийняття рішень. Врахування цих аспектів дозволяє створити оптимальні умови для досягнення взаємовигідного рішення та мінімізації негативних наслідків сімейних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навч. посіб. / О. Б. Верба-Сидор, У. Б. Воробель, Н. М. Грабар, А. О. Дутко, Ю. М. Юркевич; за ред. О. Б. Верби- Сидор. Львів : Львів. держ. у-т внутрішніх справ, 2021. 416 с.

2. Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011 р. № 1 (5). С. 158-173

3. Белінська, І. Основні критерії психологічного профілю медіатора. *Проблеми сучасної психології*. Вип. № 18. 2019. DOI : https://doi.org/10.32626/2227-6246.2012-18.%p

4. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Окремі аспекти альтернативного вирішення спорів при врегулюванні сімейних конфліктів. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 158-162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2016_15_41.

5. Васильчак С.В. Шляхи цивілізованого вирішення корпоративних конфліктів / С.В. Васильчак, Л.В. Руснак. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2009. Вип. 19. С. 122–126.

6. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин: дис. … канд. юр. наук. 12.00.03. Київ, 2008. 219 с.

7. Ватрас В.А. Про сутність сімейних правовідносин. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 3-4. С. 111-118.

8. Ващенко, І., Кондрацька, Л. Фактори, що сприяють виникненню сімейних конфліктів. *Проблеми сучасної психології*. Вип. 12. 2019. DOI : https://doi.org/10.32626/2227-6246.2011-12.%p

9. Гопанчук В. С. Сімейне право України : навч. посібн. 4-е вид., переробл. та доп. Київ : МАУП, 2006. 190 с.

10. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. 250 с.

11. Гуменюк Л. Й. Соціальна конфліктологія: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 564 с.

12. Дуткевич, Т. В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посіб. для студ. вузів. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2006. 276 с

13. Емоційний інтелект / Деніел Ґоулман ; пер. з англ. С.Л. Гумецької. Харків : Віват, 2020. 512 с.

14. Етнопсихологія / укладачі Ольховецький С.М., Ольховецький В.С. Умань: Видавничо-поліграфічний центр "Візаві", 2019. 155 с.

15. Європейський кодекс поведінки медіаторів. URL: https://surl.li/fixfgi

16. Івчук Ю. Ю. Медіація як спосіб вирішення міжнародних спорів / Ю. Ю. Івчук, К. І. Івчук, Ю. О. Примак. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2018. № 2. С. 7-15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2018_2_3.

17. Канішева К. М. Розвиток примирливих процедур врегулювання спорів, які виникають із шлюбно-сімейних правовідносин. *Право і безпека*: Науковий журнал. Харків. 2009. №2. С. 5-8

18. Каплуненко Я. Ю. Перша психологічна допомога: досвід міжнародних організацій. *Психологія та психосоціальні інтервенції*. 2020. Т. 3. С. 36-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppi_2020_3_8.

19. Коврига Н. В. Стресозахисна та адаптивна функції емоцій-ного інтелекту : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01. Київ, 2003. 20 с.

20. Кодекс етики медіатора. URL: https://surl.lu/dcdvst

21. Козак К. Б. Типологія конфліктних особистостей та алгоритм взаємодії з ними в робочому процесі / К. Б. Козак, Н. М. Корсікова, В. В. Древова. *Економіка харчової промисловості*. 2020. Т. 12, Вип. 1. С. 45-54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2020_12_1_7.

22. Козирєв М.П. Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна*. 2014. Вип. 1. С. 201 – 211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_24

23. Корман О. А. Сімейні відносини та батьківство: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. А. Корман; за ред. Н. М. Чернухи. Київ : ДП "Вид. дім "Персонал", 2014. 184 с.

24. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: підручник. Київ : Либідь, 1995. 304 с.

25. Коцан С.Р. Розвиток навичок емоційного інтелекту як запорука ефективної медіації. *Медіація & Університети 1.0* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (15 листопада 2024р., Чернівці) / редкол.: Амелічева Л., Гаврилюк Р., Горецька Х., Романадзе Л. та ін. Чернівці: 2024. 520 с.

26. Кругла Т.О. Сімейний конфлікт: причини виникнення, попередження, врегулювання. *Медсестринство*. 2017. № 4. С. 71–74.

27. Кулик Н. А. Емоційний інтелект: аналіз сучасних західних досліджень / Н. А. Кулик, Л. Л. Гільова. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 39. С. 79-90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2018_39_9.

28. Леко Б. А. Медіація : підручник / Б. А. Леко, Г. В. Чуйко. Чернівці : Книги-ХХІ, 2011. 464 с.

29. Лисенко О. М. Посередництво (медіація) як ефективна технологія розв'язання конфліктів за участю третьої стороні. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1998. № 4. С. 154-158

30. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика : навч. посіб. / Г. В. Ложкін, Н. І. Повякель. Київ : ВД "Професіонал", 2006. 416 с.

31. Марчук С. В. Теоретичний аналіз поняття емоційного інтелекту в психології. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Психологія. Вип. (3). С. 20-23. URL: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.3.4

32. Медіація у професійній діяльності юриста : підруч. / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с. : іл.

33. Мирза, С. С. Особливості становлення та розвитку медіацій у зарубіжних країнах з англосаксонською і романо-германською правовими системами. *Право і безпека*. 2020. № 1(76). С. 133-138.

34. Москаленко В.В. Соціальна психологія. Підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

35. Огренчук Г. О. Добровільність та конфіденційність як основоположні принципи медіації. *Наше право*. 2014. № 10. С. 177–183.

36. Парнета О. Медіація як спосіб вирішення сімейних спорів / О. Парнета, С. Федик. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1. С. 100-106.

37. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика : монографія / О. А. Кучерук, Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна, С. О. Караман та ін. ; за ред. О. А. Кучерук. Київ : КНТ, 2016. 258 с.

38. Перспективи розвитку медіації в Україні. URL: https://ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectyvy.pdf

39. Подковенко Т.О. Медіація як спосіб альтернативного розв’язання конфліктів: генеза та інституційні засади. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 1 (9). С. 7-22

40. Позов Д. А. Поняття «конфлікт» та «спір» у теоретичній моделі процесу медіації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2023. № 63. URL: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.63.5

41. Притика Ю. Д. Зміст та класифікація принципів медіації. *Бюлетень Міністерства Юстиції України*. 2010. № 10. С. 86-92

42. Притика Ю.Д. Проблеми захисту цивільних прав та інтересів у третейському суді: монографія. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2006. 636 с. С. 157–159.

43. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах: Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради Європи від 21 травня 2008 р. URL: https://surl.li/aluhin

44. Про медацію: Закон України від 16.11.2021 р. №1875-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 20.02.2025).

45. Прущак В. Є. Історичний аспект розвитку альтернативних способів вирішення спорів. *Часопис цивілістики : наук.-практ. журн*. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Є. О. Харитонов (заст. голов. ред.), К. Г. Некіт (відп. секр.) [та ін.]. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 34. С. 90-95.

46. Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах : ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 616 засіданні заступників міністрів від 21.01.1998 р. URL: https://surl.li/mqaqns

47. Розман Ю. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватно-правових спорів. *Актуальні проблеми політики*. Київ : 2013. № 49. С. 245-256.

48. Рунессон Ерік М. Медіація конфліктів і спорів у галузі корпоративного управління / Ерік М. Рунессон, Марі-Лоранс Гі. Вашингтон, 2007. 72 с.

49. Самохвалов В. Медіація як інститут відносного й примирного правосуддя. *Перспективи застосування альтернативних способів вирішення спорів (ADR) в Україні* : матеріали Другого Львів. міжнар. форуму (Львів, 26–29 трав. 2009 р.) / Відп. за випуск І.І. Дутка. Львів: Львів. держ. ін-т новіт. технологій та управління ім. В. Чорновола, 2009. 221 с.

50. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. №2947-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 20.02.2025).

51. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 11 : Х-Ь / ред. тому С. І. Головащук. 1980. 699 с.

52. Спектор О. М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів: автореф. дис. …канд. юрид. наук; 12.00.03. Київ, 2012. 18 с.

53. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Хмельницький : Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2007. 626 с.

54. Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародний торговий арбітраж: Багатостороння угода від 30.05.1997. URL: https://surl.li/svcwhl (дата звернення: 20.02.2025).

55. Тісногуз В. Медіація – один з альтернативних методів вирішення спорів. URL: https://surl.li/gunnwd

56. Топ-5 і навичок медіатора, необхідних в бізнесі. URL: https://surl.li/qgazmw

57. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України № 237/94-ВР від 10 листопада 1994 р. *Офіційний вісник України*. 2006 р. № 24. С. 1794

58. Ульянова Г. О. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері права інтелектуальної власності / Г. О. Ульянова, Л. Бурова. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 4. С. 107-110.

59. Червоний Ю.С. Сімейне право України : підручн. / за ред. Ю.С. Червоного. Київ : Істина, 2004. 400 с.

60. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

61. Шевчишина О. В. Психологічні чинники виникнення та профілактика конфліктів у молодій сім'ї : автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2009. 20 с.

62. Щілінська Г. В. Комунікативні бар'єри у процесі міжкультурної взаємодії студентів та шляхи їх вирішення. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2015. Вип. 18. С. 50-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2015_18_8.

63. Юридична енциклопедія / ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. Київ : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 1998. Т. 6 : Т - Я. [Б. м.] : [б.в.], 2004. 768 с.

64. Astor, Hilary, Mediator Neutrality: Making Sense of Theory and Practice. Social and Legal Studies, Vol. 16, No. 2, pp. 221-239, 2007, Sydney Law School Research Paper No. 07/46, Available at SSRN. URL: https://ssrn.com/abstract=998202

65. CEDR Model Mediation Procedure. URL: https://surl.li/ujjdfd

66. Folberg J. Resolving disputes. Theory, practice and law / Folberg J., Golann D., Kloppenberg L., Stipanowich T. New York, 2005. P. 223.

67. Gardner, H. Multiple intelligences: The theory in practice. Basic Books. *Hachette Book Group*. 1993.

68. Karney, B. R., & Bradbury, T. N. The longitudinal course of marital quality and stability. *A review of theory, methods, and research. Psychological Bulletin*.Vol. 118(1). 1995. P. 3–34. URL: https://doi.org/10.1037/0033-2909.118.1.3

69. Rau A. Peppet S. Processes of dispute resolution. The role of Lawyers. Third edition. *A. Rau, T. Sherman*. New York, 2002. P. 337.

70. The Role of Emotional Intelligence in Mediation. URL: https://surl.li/lnvpss